

משרד החינוך
מינהל החינוך הדתי
הפיקוח על היסטוריה ואזרחות בחמ"ד

שבט תשע"ט
ינואר 2019

בס"ד

לימודי היסטוריה בחמ"ד

מחווון פדגוגי

שאלון ההגבר

שאלון 29381

מועד קיץ תשע"ח

לשימוש פנימי בלבד.

המסמך לא עבר עריכה לשונית.

מינהל החינוך הדתי, משרד החינוך, ירושלים 9100201, טל' 02-5604119, פקס 02-5604120

כתובת אתר "שער הממשלה": <http://www.gov.il>

כתובת אתר המשרד: <http://www.education.gov.il>

אתר מינהל החמ"ד: <http://www.education.gov.il/hemed>

E mail: bilhagl@education.gov.il

אל: המחנכים להיסטוריה בחמ"ד המלמדים את יחידות ההגבר (יחידות 4-5)
מאת: בלהה גליקסברג, מפמ"ר היסטוריה ומפ"א אזרחות בחמ"ד

שלום רב!

שמחה לשלוח אליכם את המחווה הפדגוגי של שאלון 29381 שהתקיים במועד הקיץ תשע"ח.

מבנה המחווה הפדגוגי:

- א. הצגת השאלה כפי שהופיעה בבחינת הבגרות
- ב. הצגת התשובות האפשריות
- ג. סעיף "שימו לב" והמלצות למורה - פרוט הקשיים שהתגלו בתשובות תלמידים והמלצות כיצד לתרגל חומר ומבנה שאלות עם התלמידים

הלמידה מתוך המחווה ככלי-עבודה צריכה להתייחס למספר מישורים:

- * שימוש נכון במילות ההוראה- פיצוח נכון של השאלה
- * שליטה בציר הזמן והמקום המופיע בשאלות הבחינה
- * התמודדות עם מספר מטלות/חלקים בשאלה והקשר ביניהם
- * התמודדות עם שאלות שונות לנושא זהה
- * דיוק בתוכן התשובה בהתאם לתוכן השאלה
- * הנחלת מיומנויות מתחום הדעת לתלמידים

תזכורת - פירוש מילות ההוראה המקובלות:

- א. "ציין" - על התלמיד לכתוב במילה או במספר מצומצם של מילים על הנושא/המושג עליו נשאל **בלי לפרט**.
- ב. "הצג" - על התלמיד לפרט את הידוע לו על הנושא/המושג על פי הנלמד בכיתה או על פי הקטע.
- כתיבת פרטי התוכן של פעולה או של אירוע לפי הנדרש. **אין צורך להסביר**.
- לעיתים השימוש בהוראה זו ילווה בציון כמותי של הרכיבים הנדרשים בשאלה. הכימות הוא ציון מספר הרכיבים הנדרשים לתשובה מלאה והוא מבהיר לתלמיד את הנדרש ממנו וכן מנחה את המורה בזמן הערכת התשובה.
- ג. "הסבר" - על התלמיד לכתוב את הידוע לו על הנושא תוך **ביאור** או פירוש הנושא ותוך ניתוח הפעולה, האירוע והשלכותיו. במקרים רבים יש ב"הסבר" **הבהרת קשר** בין מושגים.
- "השווה" - על התלמיד לבדוק את **הדומה והשונה** בין שני פריטים או יותר על פי קריטריונים (תבחינים) ולהסיק מסקנות מן ההשוואה.
- "נמק" (בסס) - על התלמיד **לבסס** דעה או טענה המוצגות בשאלה על סמך עובדות, ציטוטים, נתונים היסטוריים, דוגמאות ועוד.
- "הדגם" - על התלמיד להביא **דוגמה** לביסוס או להבהרה.

חשוב להזכיר ש...

- התשובה במחווך מכילה רק את גרעין התשובה, ואין לראות בה תשובה מלאה. התשובה מאזכרת את הכיוונים האפשריים ויתכן מצב שיש תשובות נוספות שאינן במחווך. תשובה מלאה היא תשובה שמרחיבה את הרכיבים השונים, מציגה, מסבירה ומקשרת לפריט הנשאל בשאלה, לאירוע או לטקסט בהתאם לנדרש בשאלה.
 - התשובות המנוסחות על ידי התלמיד יכולות להיות מנוסחות בדרכים שונות, גם באופן השונה מהנוסח המופיע במחווך. דבר זה אינו פוסל את התשובה אם היא מכילה את כל המטלות הנדרשות בשאלה ותוכנה נכון.
 - בתשובה שבה נדרשים כמה רכיבים, אם תלמיד ענה רק על חלק מהם הוא יקבל ציון חלקי בהתאם לטיב התשובה.
 - בשאלות שבהן יש כמה מטלות - יש לשים לב אם התלמיד נדרש לקשר בין המטלות מבחינת תוכן. בשאלות אלה התלמיד יידרש למבנה תשובה שיציג את המטלות ויסביר את הקשר ביניהן.
 - שאלות בעלות שני חלקים שבהן התשובה לחלק השני נובעת מן התשובה לחלק הראשון הן שאלות משורשרות. במקרה זה אם התשובה בחלק הראשון אינה נכונה, לא ניתן יהיה לקבל את התשובה בחלק השני.
 - יש שאלות המתוחמות בזמן ומקום ויש לדרוש מהתלמיד להתייחס לזמן והמקום שנדרשו בשאלה, וכן להשתמש במושגים המתאימים להם.
 - יש להרגיל את התלמידים לבדוק כמה מטלות יש בשאלה ולסמן אותם על מנת לא לשכוח לענות על כולן.
 - מחברות הבגרות הנבדקות הן מחברות סרוקות. יש להנחות את התלמידים להקפיד על רווחים, לכתוב בעט חזק, להקפיד על כתב גדול ומרווח וכן לשמור על שוליים בצדי העמודים וכן בראש העמוד ובתחתיתו.
 - אנו ממליצים להרגיל את התלמידים להשתמש בטיוטה לפני כתיבת התשובה, על מנת שהתלמיד יבנה את תשובתו בצורה המקיפה והמסודרת ביותר שבה יבואו לידי ביטוי ידיעותיו. על העמוד (הימני) שמשמש כטיוטה יש למתוח קו אלכסוני.
 - בתהליך פיצוח השאלה - מומלץ להנחות את התלמידים לבדוק בשאלה - האם קיימת מטלה סמויה שלא כתובה במפורש, אך כדי לענות על השאלה על התלמיד לבצע אותה.
- תודה גדולה לרקפת ענזי המדריכה הארצית על יחידות ההגבר בחמ"ד.**

בהצלחה רבה

חנה

דגשים מרכזיים למבחן ההגבר:

- א. במבחן ההגבר נדרש התלמיד לכתוב תשובות נושא, ויש לעבוד על כך עם התלמידים. יש לעבוד עם התלמידים על כתיבה מפותחת ומורחבת, שבה התלמיד מפגין שליטה בתמונה הכללית, לצד עמידה על פרטים היסטוריים.
- ב. התלמיד נדרש להשקיע מחשבה בבחירה נכונה של השאלות. כדי לכתוב תשובת נושא יש לבחור מראש את השאלה שבה התלמיד יכול להביא את מלוא ידיעותיו לידי ביטוי.
- ג. כאשר התלמיד נדרש לענות לפי קטע מקור עליו להפיק את מרב המידע מקטע המקור, ולא להסתפק בתובנה אחת בלבד מהמקור. אם נדרש גם ביסוס על ידע ("לפי מה שלמדתי") חובה להוסיף מהידע הנלמד מעבר למה שיש במקור.
- ד. על התלמידים להכיר את המושג "מאפיינים" ולדעת להציג מאפיינים כאשר אלו נדרשים. תלמידים רבים מביאים אירועים כאשר נדרשים מאפיינים, וחסרה אצלם ההכללה מעבר לאירוע הבודד.
- ה. תלמידים נדרשים לעיתים להביע עמדה ולבסס אותה. יש לעבוד בכיתה על הדרכים לבסס עמדה אחת, לצד שלילה של עמדות אחרות.
- ו. בשאלות העוסקות ביחידת קרקוב, התלמיד חייב להפגין שליטה במידע הייחודי לקרקוב, ולא יקבל ניקוד מלא אם ענה באופן כללי על תקופת השואה.

נושא 1 -

הפעילות הציונית בארצות האסלאם בימי מלחמת העולם השנייה, והעליות הגדולות מארצות האסלאם בשנים 1948-1967

פרק ראשון

1. העלייה מארצות האסלאם

- א. הסבר בנוגע לכל אחת מן המדינות, תימן ומצרים, כיצד השפיעה מדיניות השלטון המוסלמי כלפי היהודים על עלייתם לארץ-ישראל לפני הקמת המדינה ואחרי הקמתה (התייחס לכל מדינה בנפרד).
- ב. הצג שניים מפתרונות הדיור שהוצעו לעולים בעלייה הגדולה בשנות החמישים, והסבר יתרון וחסרון של כל אחד מן הפתרונות.
- א. הסבר בנוגע לכל אחת מן המדינות, תימן ומצרים, כיצד השפיעה מדיניות השלטון המוסלמי כלפי היהודים על עלייתם לארץ-ישראל לפני הקמת המדינה ואחרי הקמתה.
- תימן — לפני הקמת מדינת ישראל אסרו השלטונות בתימן על היהודים שם לעלות לארץ ישראל, בגלל סיבות לאומיות ובגלל תהליך הדיקולוניזציה. לאחר הקמת מדינת ישראל אפשרו השלטונות בתימן ליהודים לצאת ממנה במסגרת מבצע "על כנפי נשרים" (1949-1956), שבו הוטסו רוב יהודי תימן לישראל. ישראל יזמה מבצע זה בגלל היחס של העוין של השלטונות בתימן כלפי היהודים ומשום שבזמן זה הם אפשרו ליהודים לצאת מתימן.

מצרים — בשל הלאומיות והדהיקולוניזציה, מנע השלטון במצרים במהלך מלחמת העולם השנייה את עליית היהודים לארץ ישראל. שליחים מארץ-ישראל ופעילים מקומיים ארגנו את עליית היהודים בדרכים שונות וקשות, שהתאימו בעיקר לצעירים. גם לאחר הקמת מדינת ישראל לא התירו שלטונות מצרים ליהודים לצאת מן המדינה, ועל כן המשיכו יהודי מצרים לעלות לישראל במסגרת של עלייה חשאית ולא המונית גם בשנות החמישים. (העלייה הושפעה מן המלחמות עם ישראל, וכן משינויים פוליטיים במצרים, וכמו מהפכת הקצינים).
ראה פירוט: סעדון (עורך), במחלת, עמ' 3-11, 61-73, 78-87, 124-139, 147-150; בגלוי ובסתר, עמ' 36-42, 48-54, 64-77, 101-107, 132-149.

ב. הצג שניים מפתרונות הדיור שהוצעו לעולים בעלייה הגדולה בשנות החמישים, והסבר יתרון וחיסרון של כל אחד.

מן הפתרונות

- מחנות הצבא הבריטי: בשנים 1948-1950 נשלחו העולים למחנות של הצבא הבריטי, שפנו בתום המנדט.
- יתרונות**: שימוש במחנות בנויים. **חסרונות**: המחנות היו מעטים מדי למספר הגדול של העולים / תנאים קשים.
- מעברות: כאשר התמלאו מחנות הצבא הבריטי, הוקמו מעברות — שיכונים זמניים. היו כמה סוגים של מעברות — עירוניות, כפריות, מעורבות ועצמאיות. **יתרונות**: הקמה מהירה וקלה כדי לקלוט מספר רב של עולים / חלק מן המעברות נהיו יישובי קבע עם הזמן. **חסרונות**: תנאי היגיינה גרועים / צפיפות / שירותים לא מספקים.
- יישובי "שרשרת הביטחון": לאורך גבול הצפון הוקמו יישובים. זו הייתה הזדמנות ליישב את הצפון ולדאוג להתיישבות לאורך הגבול. **יתרונות**: יישוב קבע. **חסרונות**: מרחק / סכנה ביטחונית שלא בחרו בה.
- מושבים שהוקמו באזורים שיועדו להתיישבות: באזורים שיועדו להתיישבות, כמו חבל התענכים וחבל לכיש, הוקמו מושבים חדשים, שהובאו אליהם עולים מארצות האסלאם. **יתרונות**: יישובי קבע. **חסרונות**: קשיים של יישוב מתפתח.
- ראה פירוט: סעדון (עורך), בגלוי ובסתר, עמ' 26-27.

2. העלייה מעירק

- א. **הצג שלושה** מן הקשיים שהיו למארגני העלייה מעירק בשנים 1945-1947.
- הצג** את "מבצע מייקלברג", והסבר מה היה יתרונו על דרכי העפלה אחרות.
- ב. "כמו פעולות עירקיות רבות שנעשו בכוונות טובות, תוצאותיו [של חוק הוויתור על הנתינות העירקית] שונות מן הכוונות" (מדברי השגריר הבריטי בבגדד, 21 במארכ, 1950).
- הצג שתיים** מן המטרות שביקשה ממשלת עירק להשיג באמצעות "חוק הוויתור על הנתינות העירקית" (1950), ו**שתיים** מן התוצאות של יישום החוק.
- הסבר** את הפער בין מטרות החוק ובין תוצאות יישום החוק.

א. **הצג שלושה מן הקשיים שהיו למארגני העלייה מעירק בשנים 1945-1947.**

- **חסימת הגבולות:** בעקבות סיום מלחמת העולם השנייה נסגרו הגבולות בין ארצות המזרח התיכון והוגבר הפיקוח על צירי התנועה. נתיב העלייה דרך סוריה נחסם כמעט לגמרי לאחר שהשלטונות הסוריים הגבירו את האכיפה בגבולות. עולים רבים מעירק נשארו בערי סוריה בלי יכולת לצאת ממנה. השלטונות הסוריים תפסו כמה מפעילי המוסד לעלייה ב' ומנעו את פעילותו בסוריה. גם השלטונות הירדניים הגבירו את הביקורת שבגבולות המדינה והמברחים דרשו שכר גבוה על עזרתם.
 - **עלות כספית גבוהה:** כדי לחצות את הגבולות היה צריך לשלם למברחים כסף רב, ולא כל אחד היה יכול לשלם את הכסף הזה.
 - **הפסקת הסיוע של החיילים מארץ ישראל:** החיילים מארץ-ישראל ששהו בעירק במסגרת שירותם בצבא הבריטי במלחמת העולם השנייה, וסייעו ליהודי עירק לעלות לארץ-ישראל, פונו מעירק עם סיום המלחמה.
 - **הישענות על מברחים ערבים:** היהודים פחדו להסתכן: התנועה הציונית נאלצה לסמוך על מברחים ערבים, שפעמים רבות רימו את העולים.
 - **היהודים חששו להסתכן:** המצב הפוליטי והכלכלי של יהודי עירק השתפר ולכן הם חששו להסתכן ולעזוב את עירק.
 - **תקשורת לקויה בין הגופים הציוניים:** קשיים בארגון ההעפלה מעירק גרמו למתחים בין שליחי המוסד ובין שולחיהם, אנשי המוסד לעלייה ב' בארץ, וכן בין השליחים ובין אנשי ההנהגה הציונית המקומית. הוויכוחים הקשו על תיאום פעולות.
- ראה פירוט: סעדון (עורך), במחתרת, עמ' 83-87.

6

הצג את "מבצע מייקלברג" והסבר מה היה יתרונו על דרכי העפלה אחרות.

- "מבצע מייקלברג" היה מבצע של העפלה אווירית מעירק באוגוסט וספטמבר 1947. שני טייסים אמריקנים שהיו בעלים של מטוס תובלה, הטיסו יהודים מבגדד לארץ ישראל מאחורי גבם של הבריטים. המטוס המריא ממסלול מאולתר ליד יבנאל ונחת בשדה התעופה של בגדד במסלול צדדי. שליח המוסד, שלמה הלל, שהצטרף לטייסים, גייס במהירות קבוצה של 50 עולים. המטוס חזר בלילה לישראל והעולים פוזרו ביישובי הסביבה. בטיסה אחרת הובאו 50 עולים נוספים.
- במבצע זה לא היה צורך להיעזר במברחים ערבים.
 - לא היה צורך לעבור בנתיבים רגליים בארצות שסגרו את גבולותיהן.
 - העלות הכספית של המבצע לא הייתה גבוהה.
 - לא היה צורך בשליחים ובחיילים יהודים בעירק, הקבוצה התארגנה במהירות והגיעה ארצה במהירות.
- ראה פירוט: סעדון (עורך), במחתרת, עמ' 85-86.

ב. **הצג שתיים מן המטרות שביקשה ממשלת עירק להשיג באמצעות "חוק הוויתור על הנתינות**

העירקית".

- הסדרה של יציאת היהודים מעירק.
- מניעה של הברחת הון מעירק.
- השבת היציבות הפנימית באמצעות יציאה של גורמים מתסיסים ולא מרוצים.

הצג שתיים מן התוצאות של יישום החוק

- מבוכה ובלבול בקרב יהודי עירק שנותרו חסרי אזרחות וחסרי אפשרות להתפרנס, אך עלייתם לא הוסדרה.
- הכלכלה בעירק נפגעה ממכירת רכושם של היהודים במחירים נמוכים.
- בעקבות הפגיעה בכלכלה תקפו גורמים בעיתונות הלאומית את היהודים וערערו את מצבם הביטחוני.
- בשל המצב הקשה של היהודים גדל מספר המבקשים לעזוב את עירק, ותהליך זה דרדר עוד יותר את הכלכלה בעירק.

הסבר את הפער בין מטרות החוק ובין תוצאות יישום החוק

- ממשלת עירק הניחה שאלפי יהודים בלבד יירשמו לעלייה וייצאו מעירק דרך איראן.
- ממשלת עירק לא ידעה שישראל מעוניינת שהעולים יגיעו בדרך בטוחה, נוחה, קצרה וזולה, ולכן לחצה על איראן לשתף פעולה עם עירק בעניין מעבר יהודים דרכה.
- ממשלת עירק לא התכוננה להגירת יהודים שתחייב שיתוף פעולה עם ישראל, ולכן עיכבה אותה. המצב של היהודים שוויתרו על הנתינות היה מעורפל ויצר בעיות רבות בעקבות עיכובם בעירק. ראה פירוט: סעדון (עורך), בגלוי ובסתר, עמ' 67-70.

פרק שני

3. הצג שני גורמים לפרעות ביהודי לוב בנובמבר 1945, וגורם אחד לפרעות ביהודי לוב ביוני 1948.

הסבר מדוע היו פרעות אלו נקודת מפנה בחייהם של יהודי לוב.

הגורמים לפרעות בשנת 1945

- משבר כלכלי: הכלכלה בלוב שִׁגְשְׁגָה בעקבות הכיבוש הבריטי. אך כאשר הואטה הצמיחה ונוצר מיתון, הוסתו ההמונים נגד היהודים.
- התגברות הלאומנות הערבית: בעקבות אירועי מלחמת העולם השנייה קמו בלוב תנועות לאומניות שתבעו עצמאות. הן טיפחו את התודעה הלאומית שכללה גם שנאת זרים ופחד מפני היהודים. חידוש הפעילות הציונית בלוב והתפתחות הסכסוך הערבי-יהודי בארץ-ישראל הגבירו את הפחד והשנאה מן היהודים ואת השנאה כלפיהם.
- התנהלות המנהל הבריטי: הבריטים נמנעו מלנקוט צעדים תקיפים נגד ערבים שפגעו ביהודים, ובכך עודדו את הערבים לפגוע ביהודים.

הגורם לפרעות בשנת 1948

- מלחמת העצמאות: במסגרת מסע גיוס לוחמים מצפון אפריקה לעזרת הצבאות הערביים בארץ-ישראל הוסתו ההמונים לפגוע ביהודים.

הסבר מדוע היו פרעות אלו נקודת מפנה בחייהם של יהודי לוב

- הפרעות ביהודי לוב המריצו אותם לעלות במהירות לישראל.
- הפרעות פגעו במרקם היחסים בין היהודים ובין המוסלמים בלוב. הפרעות פגעו בהזדהות של יהודי לוב עם החברה בלוב, ועודדו אותם לעזוב את לוב.
- יהודי לוב התאכזבו מן השלטון הבריטי שלא מנע את הפרעות, ורבים בחרו לעלות לישראל.
- מדינת ישראל הכירה בסכנה שריחפה מעל ראשם והעלתה אותם במסגרת "גלויות מתחסלות". ראה פירוט: סעדון (עורך), במחתרת, עמ' 63-64, 73.

4. **הצג שלוש פעולות של "המוסד לעלייה ב' "** בארגון ההעפלה מצפון אפריקה.
הסבר גורם אחד להצלחה אחת וגורם אחד לכישלון אחד של "המוסד לעלייה ב' " בצפון אפריקה.

הצג שלוש פעולות של "המוסד לעלייה ב' " בארגון ההעפלה מצפון אפריקה.

- אפרים בן חיים נשלח לאלג'יריה כדי לבחון אם יש היענות להעפלה, ולארגן את המעפילים.
- קורס להכשרת הנהגה מקומית: אפרים בן חיים גייס שבעה צעירים מתוניסיה, אלג'יריה ומרוקו והכשיר אותם לגייס עוד צעירים שיעלו לישראל.
- הקשר עם יהודים שרצו לעלות לישראל נוצר בבית הכנסת, ובהמשך התקיימו איתם שיחות חשאיות.
- בדרום תוניסיה הוברחו ברכבת 100 יהודים בטענה שהם סבלו במלחמה ויוצאים לנופש באלג'יריה.
- שליחי המוסד לעלייה ב', אפרים בן חיים ויגאל כהן, הכשירו נוער יהודי במרוקו ונפגשו עם ראשי הקהילה.
- הוקם מחנה מעפילים בקרבה לחוף הים באלג'יריה, במסווה של מחנה נופש.
- אחרי שהושגה התמיכה של ראשי הקהילות באלג'יריה, ונמצאו מממנים יהודים למפעל ההעפלה, הובאו למחנה הפליטים יהודים מכל מדינות צפון אפריקה.
- המוסד לעלייה ב' שלח אניות להעלאת היהודים לארץ-ישראל.
- האנייה "יהודה הלוי" נשלחה להביא יהודים מאלג'יריה. המשטרה הצרפתית מנעה את עלייתם לאנייה, ועצרה רבים מהם.
- אנשי המוסד לעלייה ב' תיאמו את הגעת האנייה "שיבת ציון" לאלג'יריה עם הצרפתים, וגם המעפילים הוכנו טוב יותר. הפעם הצרפתים לא התערבו, אך האנייה הייתה קטנה, ובמחנה ההעפלה נותרו רבים.
- כעבור ארבעה חודשים נשלחה עוד אנייה לאלג'יריה. הגעתה לא תואמה עם הצרפתים ולכן הם מנעו את העלייה אליה, אך בסופו של דבר היא הגיעה לחופי הארץ.
- אחרי הקמת מדינת ישראל ובגלל הידרדרות הביטחון של היהודים בצפון אפריקה, דאגו אנשי המוסד לעלייה ב' לקליטה המסודרת של היהודים למחנה באלג'יריה. הם דאגו להשיג היתרי מעבר לעולים, לעכב את יציאת היהודים מארצות המוצא, ולהגיע להבנה עם השלטונות הצרפתיים.
- אנשי המוסד לעלייה ב' הגיעו להסכם עם השלטונות הצרפתיים שאפשרו את יציאת יהודים מצפון אפריקה באופן חוקי.

הסבר גורם אחד להצלחה אחת של "המוסד לעלייה ב' " בצפון אפריקה

- הצלחת נסיעת הרכבת מדרום תוניסיה:
- תושייה של המארגנים, שיצרו מסווה אמין.
- סדר וארגון מראש — המארגנים ידעו כמה אנשים מתכוונים לעלות ומי הם.
- העלייה המסודרת באנייה "שיבת ציון":
- תיאום עם השלטון הצרפתי.
- הכנת המעפילים.
- עלייה לגאלית אחרי 1948:
- תיאום והבנה עם השלטון הצרפתי.
- ויסות זרם המגיעים מארצות המוצא באמצעות היתרי מעבר ופעולה בקהילות. כך נוצר סדר במחנה המעפילים ופחת העומס הכללי.

הסבר גורם אחד לכישלון אחד של "המוסד לעלייה ב' " בצפון אפריקה

- מספר העולים היה גדול מן הצפוי. הדבר יצר בעיות כלכליות, ארגוניות ותברואתיות.
- המוסד לעלייה ב' התרכז בהעלאת יהודים מאירופה אחרי המלחמה, ולא היה מעוניין להקצות משאבים ליהודי צפון אפריקה.

— הבריטים לחצו על השלטונות הצרפתיים למנוע את ההעפלה.
בשל כל אלה, המעפילים חיכו חודשים ארוכים לאניות, וכשאלה הגיעו הן היו קטנות מלהכיל את כל העולים.
ראה פירוט: סעדון (עורך), במחתרת, עמ' 124-139.

נושא 2 — מעיל תשבץ: מפגש התרבויות בין יהדות לאסלאם **בימי הביניים**

פרק ראשון

5. "מעיל תשבץ"

- א. הסבר את המושג "בן-חסות" (ד"מי).**
הסבר את משמעותם של שני המרכיבים העיקריים של שיטת החסות.
- ב. הצג שתי תפיסות של האסלאם הדומות לתפיסות ביהדות. הסבר** מהו מקור הדמיון על פי שניים מן ההסברים שלמדת.
- א. הסבר את המושג "בן חסות" (ד"מי).**
בן חסות (ד"מי) היה מעמד משפטי בארצות האסלאם שהוענק בעיקר לנוצרים וליהודים. בני החסות, בניגוד ל"כופרים", קיבלו הגנה מן השלטונות וזכות לקיים את דתם במגבלות מסוימות. מעמד זה אפשר ליהודים להתקיים בארצות האסלאם באופן חוקי ואף אפשר להם לקיים את דתם באופן גלוי.
- הסבר את משמעותם של שני המרכיבים העיקריים של שיטת החסות**
— תשלום מס גולגולת — משמעות המס היא השפלה לבן החסות אך הוא גם הערובה והתנאי להגנה עליו — מי ששילם את המס קיים את החוזה והיה וראוי להגנה וכן להפך.
- הכרה בעליונות האסלאם — להכרה בעליונות האסלאם היה ביטוי מעשי במערכת התקנות שנוסחו ב"תנאי עומר", שרובם ככולם נועדו למטרה אחת שהיו לה שני פנים: הפגנת עליונות האסלאם והגבלת הדתות האחרות.
- ראה פירוט: פרנקל, מעיל תשבץ, עמ' 54-58.
- ב. הצג שתי תפיסות של האסלאם הדומות לתפיסות ביהדות.**
- **תפיסת האלוהות:** ייחוד האל. באסלאם, כמו ביהדות, מודגשת אחדות האל. משפטים שונים בקוראן מדגישים זאת. לדוגמה: "אין אלוה מבלעדי אלוהים". כך גם פסוקים רבים במקרא. לדוגמה: "שמע ישראל ה' אלוהינו ה' אחד".
- **תפיסת האלוהות:** האל הוא בורא העולם והאדם. בתיאור בריאת העולם בקוראן מצטייר בורא הדומה לזה המתואר בספר בראשית.
- **אחרית הימים:** באסלאם, כמו ביהדות, ישנם תיאורים של הופעת האל באחרית הימים, בפורענות שתפקוד את העולם.
- **הנבואה והנביאים:** באסלאם, כמו ביהדות, ישנם נביאים שהם שליחים של האל המתגלה בפניהם ומעביר להם מסר לבני האדם. תיאור כמה מן הנביאים דומה בשתי הדתות.
- **שתייהן דתות "אברהמיות":** שתי הדתות מתייחסות לאברהם כראשון שקיבל את הבשורה האלוהית ורואות בו את מייסדן.

הסבר מהו מקור הדמיון על פי שניים מן ההסברים שלמדת.

- השפעה ישירה של היהדות על ראשית האסלאם : בימי מוחמד ישבו יהודים בחצי האי ערב. מוחמד שאב רעיונות מן המסורת היהודית שהכיר.
 - השפעה ישירה של הנצרות על ראשית האסלאם : בחצי האי ערב רווחה המסורת הנוצרית עוד לפני מוחמד. מוחמד שאב רעיונות מן המסורת הנוצרית שהושפעה עוד קודם מן המסורת היהודית.
 - קיומם של מוטיבים יהודיים בתרבות הערבית עוד לפני האסלאם : תושבי חצי האי ערב הכירו את המסורות היהודיות והנוצריות משום שיהודים ונוצרים חיו בחצי האי. מוטיבים מן המסורות הללו שולבו במהלך השנים באגדות ובמסורות המקומיות ומאוחר יותר גם חדרו לקוראן.
 - הסבר תאולוגי : על פי האסלאם, אברהם ומשה היו נביאי אמת, ולכן אין סתירה בין דבריהם ובין דברי מוחמד. הדתות דומות זו לזו וההבדל ביניהן מקורו ביהדות שסטתה מן הדרך וסילפה את כתבי הקודש.
- ראה פירוט : פרנקל, מעיל תשבץ, עמ' 9-18.

6. כלכלה ועסקים

- א.** מלאכות ומסחר היו העיסוקים הנפוצים ביותר של יהודי ארצות האסלאם בימי הביניים. הצג שלושה גורמים לכך.
 - ב.** הצג שלוש מן המלאכות שבהן עסקו היהודים בארצות האסלאם בימי הביניים.
 - ג.** חיי הכלכלה והמסחר של היהודים בארצות האסלאם מעידים על הצלחתם להשתלב בחברה המוסלמית.
- הסבר** כיצד השפיעה השתלבות היהודים בחברה המוסלמית על שני היבטים בתרבות היהודית.

10

- א.** מלאכות ומסחר היו העיסוק הנפוץ בין יהודי ארצות האסלאם בימי הביניים. הצג שלושה גורמים לכך
 - החוק אפשר ליהודים לעסוק במלאכות : החוק לא אסר על יהודים לעסוק ברוב המלאכות, השוק היה פתוח ואפשר פרנסה ממגוון של מלאכות.
 - תהליך העיור וירידת מעמדה של החקלאות : יהודים רבים עסקו בחקלאות במאות הראשונות לספירה, אולם בימי הביניים החלו המוסלמים לנטוש בהדרגה את החקלאות לטובת מלאכה ומסחר. שינוי זה קשור במעבר מן הכפר לעיר בתקופה המוסלמית ובירידה במעמד החברתי של העוסקים בחקלאות, שנחשבה עיסוק בזוי. גם היהודים הושפעו ממגמה זו.
 - מעמד הסוחרים : העיסוק ברוב המלאכות נחשב מכובד וכך גם העיסוק במסחר. גם תלמידי חכמים ומלומדים אחרים עסקו במסחר. למעשה כמעט כולם עסקו במלאכה ובמסחר, שכן בעלי המלאכה גם מכרו את תוצרתם ולא תמיד הייתה הפרדה בין התחומים. [בהקשר זה יש להזכיר שאותם בעלי מלאכה-סוחרים היו למעשה גם "בנקאים" קטנים שכן הבנקאות בארצות האסלאם בתקופה זו עדיין לא נחשבה ענף לעצמו וכל סוחר ניהל את ענייניו הכספיים בעצמו תוך הסתייעות בסוחרים אחרים על בסיס היכרות אישית].
 - קשרים עם קהילות יהודיות בתפוצות אחרות שאפשרו מסחר בין לאומי : היהודים השתמשו בקשרים שלהם בקהילות יהודיות ברחבי העולם, והדבר סייע להם לפתח את המסחר.
 - האפשרות ללמוד תוך כדי עבודת המסחר : העיסוק במסחר אפשר לסוחרים ללמוד תורה עם העבודה.
- ראה פירוט : פרנקל, מעיל תשבץ, עמ' 90-97, 101-110.

ב. הצג שלוש מן המלאכות שבהן עסקו היהודים בארצות האסלאם בימי הביניים

- ייצור ועיבוד בדים: טווייה, אריגה, אשפרה, תפירה, צביעת אריגים. שוק הטקסטיל היה פעיל מאוד, מאחר שבתקופה זו היה הטקסטיל מבוקש מאוד בארצות האסלאם, לא רק לביגוד אלא גם לריהוט. בתחום זה עסקו מוסלמים רבים וגם יהודים רבים, שנחשבו מומחים ובעלי סודות מקצועיים.
 - עיבוד מתכות וצורפות: המסורת המוסלמית מגנה שימוש בכלי כסף וזהב, ולכן בעיבוד מתכות וצורפות עסקו בעיקר היהודים והנוצרים.
 - תעשיית הזכוכית: הזכוכית היהודית נחשבה איכותית. הזכוכית שימשה בייצור כלי שקילה עדינים וייצור מכלים לשיקויי מרפא.
 - בורסקאות: עיבוד עורות. מן העור ייצרו מכלי אחסון, אוכפים וספרים. היסטוריונים מוסלמים ראו בבורסקאות "מקצוע יהודי", אך בגניזת קהיר נזכרים רק בורסקאים מעטים.
 - תעשיית הנייר: ייצור הנייר היה ענף חדש, לכן היהודים והנוצרים לא היו צריכים להתחרות באוכלוסייה ותיקה ומקצועית בתחום זה.
- ראה פירוט: פרנקל, מעיל תשבץ, עמ' 97-100.

ג. הסבר כיצד השפיעה השתלבות היהודים בחברה המוסלמית על שני היבטים בתרבות היהודית

- בהשפעת התרבות הערבית נפתחו בפני היהודים תחומים חדשים, ובהם תחומי מחקר חדשים כמו מילונאות ופרשנות של כתבי הקודש. כמו כן, הם החלו לעסוק בכתיבת שירה.
 - התרבות היהודית הושפעה מן התרבות המוסלמית בתחום המגורים וסגנון החיים — היהודים פיתחו תרבות עירונית והשתלבו במרחב העירוני.
 - תחום המסחר התפתח בגלל השלטון המוסלמי על שטחים נרחבים. הסוחרים היו אנשי ספר ואנשי העולם הגדול.
 - בהשפעת התרבות הערבית החלו היהודים להשתמש בשפה הערבית.
 - ההשפעה של האומנות המוסלמית באה לידי ביטוי בעיטור ספרי תנ"ך.
- ראה פירוט: פרנקל, מעיל תשבץ, עמ' 90-96, 132-133, 200-210.

פרק שני

7. הצג שתיים מן השושלות ששלטו בעולם האסלאם בימי הביניים. בתשובתך כתוב מתי הן שלטו והיכן הן שלטו.

הסבר כיצד נשמרה האחדות של העולם המוסלמי למרות חילופי השושלות השולטות והפיצול הפוליטי בו בתקופות שונות.

הצג שתיים מן השושלות ששלטו בעולם האסלאם בימי הביניים

- השושלת האומיית שלטה בשנים 661-750. בירת השושלת הייתה דמשק. באזורים שכבשו השתמשו האומיים בבסיס השלטוני המקומי וייצבו בעזרתו את השלטון. המקומיים שהתאסלמו לא זכו למעמד זהה לזה של הערבים. האפליה החברתית יצרה מאבקים פוליטיים ועוררה מרידות רבות שערערו את שלטונם.
- השושלת העבאסית שלטה בשנים 750-1258. בירת השושלת הייתה בגדד. הם הנהיגו שלטון ריכוזי. הם שיתפו את המוסלמים החדשים בשלטון וכך מנעו מרידות. הכיבושים נמשכו מזרחה. החליפות התפצלה בשל מאבקי ירושה וכוח. מושלים עצמאיים השתלטו על חלק משטחי האימפריה.

— השושלת הפאטימית שלטה בצפון אפריקה במאה העשירית. הפאטמים היו שיעים. הם השתלטו בהמשך על מצרים ובנו בה את בירתם, קהיר. הטורקים-סלג'וקים הביסו אותם במאה ה-12.

— הבויהים — שושלת ששלטה ברוב חלקה המזרחי של הח'ליפות בשנים 945-1055. השלטון הבויהי התבסס על קונפדרציה משפחתית. כל אחד מבני המשפחה שלט באזור מסוים. החלוקה עוררה התנגשויות בין השליטים השונים והחלישה את שלטונם.

הסבר כיצד נשמרה האחדות של העולם המוסלמי למרות חילופי השושלות השולטות והפיצול בפוליטי בו בתקופות שונות

— מסגרת דתית אחידה: גל ההתאסלמות בעקבות הכיבושים במאה השמינית עד המאה העשירית יצר אוכלוסייה מוסלמית רחבה שהייתה מעוניינת לתמוך בשלטון, ולא להפיל אותו.

— השפה הערבית: השפה הערבית שימשה בכל רחבי האימפריה כשפת המנהל והמסחר. השפה המשותפת אפשרה יצירה של תרבות משותפת שהעניקה מסגרת אחידה לעולם האסלאם. גם פקידי הממשל עברו משלטון אחד למשנהו בשל השפה המשותפת.

ראה פירוט: פרנקל, מעיל תשבץ, עמ' 27-31, 34

8. **הצג את המתח המתמיד בין "מרחב" ובין "מקום" במציאות חייהם של יהודי ארצות האסלאם בימי הביניים.**

הסבר כיצד התמודדו היהודים עם מתח זה.

הצג את המתח המתמיד בין "מרחב" ובין "מקום" במציאות חייהם של יהודי ארצות האסלאם בימי הביניים

"מרחב" — מבטא קשר עמוק למקום המגורים בגלות. תחושת שייכות למקום המגורים.

"מקום" — מבטא כמיהה לציון. היהודי האמין ששיבתו בגולה זמנית ובבוא העת ישוב לציון.

הסבר כיצד התמודדו היהודים עם מתח זה

היהודים בארצות האסלאם פיתחו שתי מערכות מקבילות של קשר. קשר למרחב הפיזי שחיו בו, וקשר אחר למרחב הרוחני שאליו ישובו בבוא העת. מבחינה מעשית — תחושת השייכות למקום שחיו בו. מבחינה אידאולוגית-דתית — האמינו שהשהות שם היא זמנית והתגגעו לציון. ה"מקום" היה בעיקר אידאה, זיכרון של מקום. אך הזיכרון השפיע על עיצוב הזהות של היהודים.

[מעטים בלבד התמודד עם המתח באמצעות בחירה — עלייה לארץ].

ראה פירוט: פרנקל, מעיל תשבץ, עמ' 77-79.

נושא 3 — קהילת יהודי קרקוב

כולל הערות מתוך תשובות התלמידים

פרק ראשון

9. החיים בגטו קרקוב

- א. לפניך קטע מעדותו של הרוקח תאדאוש פאנקיוויץ', מתוך ספרו "בית מרקחת בגטו קרקוב". קרא את הקטע וענה על השאלה שאחריו.

מיד לאחר חג הפסח מתחיל הגטו לשנות את צורתו. עשרות פועלים, בנאים ונגרים עובדים יומם ולילה ומקימים סביבו חומות. בחלונות הבתים הפונים לצד ה"ארי" מתקינים סורגי ברזל. תוקעים עמודים, בונים שערים. אנשים מביטים באימה על החומות ההולכות ומתנשאות אל על, שצורתן קִשָּׁל מצבות יהודיות. וכבר נסתיימה הקמת החומה. נסתיים גם סירוג החלונות.

[...]

בית המרקחת נעשה מעין שגרירות. זאת הייתה דעת רבים. בתוך הרובע המסוגר, מוקף חומה, היה זה מקום אקס-טריטוריאלי [מחוץ לתחום], מקום המייצג את העולם החופשי. אנשים טובים ומעניינים מאוד היו נפגשים כאן. השכם בבוקר היו באים, קוראים עיתונים גרמניים ועיתוני מחתרת, מפרשים את החדשות, מעריכים את המצב המדיני. כאן היו משוחחים גם על דאגות היום ועל עוגמת הנפש. עד שעות הלילה המאוחרות היו מנהלים ויכוחים, מביעים השערות ותחזיות.

(פאנקיוויץ', ת' [1985]. **בית מרקחת בגטו קרקוב**. ירושלים: יד ושם, עמ' 4, 10)

לפי הקטע ולפי מה שלמדת, **הסבר** כיצד הסתייעו תושבי הגטו בבית המרקחת.

לפי מה שלמדת, **הצג שתי דרכים אחרות** שבאמצעותן נאבקו תושבי הגטו במציאות הקשה שנכפתה עליהם.

ב. הספר של פאנקיוויץ' הוא מקור חשוב ללימוד אודות קהילת יהודי קרקוב בתקופת השואה.

הצג שני אנשים אחרים שחיו בגטו קרקוב והשאירו אחריהם מקור כתוב, **וציין** את המקור שהשאיר כל אחד מהם.

הסבר מה אפשר ללמוד על החיים בגטו **מאתד** מן המקורות שצינת.

א. **לפי הקטע ולפי מה שלמדת, הסבר כיצד הסתייעו תושבי הגטו בבית המרקחת**

- קשר עם העולם שמחוץ לגטו. היהודים בגטו היו מנותקים מן העולם. קשר עם העולם הביא עימו תקווה. בבית המרקחת אפשר היה לשמוע על מהלכי המלחמה, על פעילות המחתרות והמאבק בנאצים.
- מקום כינוס ושיחה בתוך העולם המאיים. אנשים מצאו מעט שלוה ואפשרות להירגע בבית המרקחת.
- מקום להעברת ידיעות, התעדכנות והחלפת דעות בין תושבי הגטו. גם לצורך שמירה על השפיות, וגם לצורך פעילות.
- סיוע רפואי במידת האפשר.

לפי מה שלמדתי, הצג שתי דרכים נוספות שבאמצעותן נאבקו תושבי הגטו עם המציאות הקשה שנכפתה עליהם

- המשך קיום של חיי דת ורוח: בגטו התקיימו בתי כנסת / יהודים השתדלו להמשיך לשמור שבת גם במציאות הקשה / התקיימו שיעורי תורה, שנתנו לדוגמה דוד קורצמן ור' לזר פנצר / התקיימו חוגי לימוד לילדים / הוקמו גני ילדים / פעילות ענפה של תנועות הנוער "עקיבא" ו"השומר הצעיר".
- קיום חיי תרבות: מפגשים של מבוגרים בבתי קפה בגטו / קונצרטים / כתיבת שירה. לדוגמה — מרדכי גבירטיג וכן משוררים צעירים כמו יוסף באו, נתן גרוס, הלינה נלקן.
- היודנראט הקים מחלקה לעזרה סוציאלית, והוקם גם "מוסד העזרה העצמית" כדי לעזור ליהודים שלא היו להם אישורי עבודה ועל כן לא קיבלו הקצבת מזון.
- הברחת מזון לגטו למרות האיסורים.
- מאבק להמשיך לעבוד למרות התנאים הקשים.
- מרד בנאצים.
- ראה פירוט: קראי, פנים רבות לגבורה, עמ' 46-56.

שימו לב!

- **חובה על התלמידים לכתוב תשובה המבוססת על הקטע ועל מה שנלמד, ואי אפשר להסתפק בקטע בלבד. במקרה הזה הסיוע הרפואי של בית המרקחת לא עולה מהקטע, אך נלמד בכיתה וחובה להסבירו.**
- **התלמיד נדרש להציג שתי דרכים, ולא רק לציין אותן. "הצג" היא מילת הוראה שאחריה צריך לבוא פירוט.**

14

ב. הצג שני אנשים אחרים שחיו בגטו קרקוב והשאירו אחריהם מקור כתוב, וצינו את המקור שהשאיר

כל אחד מהם.

הסבר מה אפשר ללמוד על החיים בגטו מאחד מן המקורות שצינת

- גוסטה דרנגר. ממנהיגי תנועת המחתרת "החלוץ הלוחם" בגטו קרקוב. חיה בגטו עם בעלה, סימק דרנגר. כתבה את "יומנה של יוסטינה". כתבה את היומן בכוונה לתעד את מה שהיה. מן היומן אפשר ללמוד על מהלך המרד, על ההתלבטויות של מנהיגי המרד, על דרכי הפעולה, על מטרות המרד ועל חיי היוסיום בגטו.
- מרדכי גבירטיג. משורר יהודי פופולרי שחי בגטו קרקוב. שיריו הופצו בגטו. אפשר ללמוד מעצם כתיבת השירה על קיומם של חיי רוח בגטו. מתוכן השירים אפשר ללמוד על התחושות וההתלבטויות של תושבי הגטו, וכן על אירועים שאירעו בו.
- מרים עקביא. הייתה נערה בקרקוב בתקופת השואה וכתבה ספר על כך [נעורים בשלכת]. מן הספר אפשר ללמוד על רגשותיהם של היהודים בגטו, מחשבותיהם וחיי היוסיום שלהם, על הילדות והנערות בגטו, וכן על מהלך האירועים.
- הלינה נלקן. הייתה נערה בגטו בתקופת השואה. כתבה יומן בפולנית. מן היומן אפשר ללמוד על רגשותיהם של היהודים בגטו, מחשבותיהם וחיי היוסיום שלהם, וכן על מהלך האירועים.
- נתן גרוס ויוסף באו. חברים שחיו בגטו קרקוב. חיברו הגדה בפולנית, על פי ההגדה של פסח, ותיארו בה בהומור שחור את הסבל של "עבדי גטו קרקוב". מן ההגדה אפשר ללמוד על חיי הרוח — יהודים השתמשו בהומור כדי להתמודד עם המציאות, ועל האופן שבו הם תפסו את המציאות.

ראה פירוט: קראי, פנים רבות לגבורה, עמ' 15-17, 30-31, 46, 55-56, 59, 62, 66-68, 70-71, 73-74, 82, 85, 86-87.

ייתכנו תשובות נוספות. רשימה חלקית של מקורות בעמ' 110-112 בספר.

שימו לב!

התלמיד נדרש לדייק בקריאת השאלה, שבה נדרשו "אנשים שחיו בגטו", ולכן עיתון או קצינים נאציים אינם מתאימים.

10. דילמות שניצבו לפני יהודי קרקוב בתקופת השואה

א. בתקופות שונות בזמן השואה ניצבו לפני יהודי קרקוב דילמות שונות.

לפניך שתי תקופות בחיי היהודים בקרקוב:

-מכיבוש קרקוב (ספטמבר 1939) ועד הקמת הגטו (מרס 1941)

-מהקמת הגטו (מרס 1941) ועד הגירוש ביוני 1942

לכל אחת מן התקופות, הצג דילמה אחת אופיינית שניצבה לפני יהודי קרקוב.

בתשובתך הסבר שיקול אחד של כל צד בכל דילמה (סך הכול — ארבעה שיקולים).

ב. "מתוך כורח פוליטי — אומנם בניגוד לדחף הפנימי — הננו מחליטים להעמיד פְּנֵי לאִי־יהודים [...]"

(פקודה מס' 2, אוגוסט 1942, תיק הפקודות של המפקדה הראשית של "החלוץ הלוחם").

הסבר את הדילמה של אנשי "החלוץ הלוחם" הבאה לידי ביטוי במובאה שלפניך. הצג את התוצאה

של החלטתם בדילמה זו לאחר "מבצע ציגנריה".

לכל אחת מן התקופות, הצג דילמה אחת אופיינית שניצבה לפני יהודי קרקוב. בתשובתך הסבר שיקול אחד

של כל צד בכל דילמה

— מכיבוש קרקוב ועד הקמת הגטו

○ הדילמה: להישאר בקרקוב או לברוח לשטחי פולין שהיו בשליטת הסובייטים.

▪ שיקול בעד הישארות: לא התייחסו ברצינות לאיומים של היטלר, הניחו שהתעמולה המאיימת אינה

▪ רצינית / זכרו את היחס החיובי ליהודים במלחמת העולם הראשונה / הניחו שהגרמנים התרבותיים לא יפעלו על פי התעמולה הנאצית / לא רצו לעבור לחיות תחת המשטר הקומוניסטי שהיה חדש, לא מוכר, ואיים על חירות הפרט / לא רצו להשאיר את המשפחה מאחור / לפליטים חיכו חיי עוני.

▪ שיקול בעד בריחה: שמועות על התנכלות של הגרמנים לגברים יהודים / התעמולה הנאצית.

○ הדילמה: להישאר בקרקוב או לעזוב אל הכפרים בסביבה.

▪ שיקול בעד הישארות: להישאר עם המשפחה / לא לעזוב מקורות פרנסה.

▪ שיקול בעד עזיבה: ידם הקשה של הנאצים הורגשה פחות בכפרים.

— מהקמת הגטו עד גירוש יוני שנת 1942

○ הדילמה: מנהיגי תנועות הנוער התלבטו אם לחפש דרכי בריחה מפולין או להישאר ולפעול בתוך פולין.

- שיקול בעד חיפוש דרכי בריחה: מנהיגי תנועות הנוער כבר הבינו כי מסוכן לחיות תחת השלטון הגרמני, והייתה להם אחריות כלפי חניכי התנועה.
 - שיקול בעד התמקדות בפעילות בתוך פולין: אמונה שגרמניה תובס במהרה / הקושי בבריחה / הפעילות עזרה לחברי התנועה לשרוד — באמצעות העלאת המורל ותחושת השליחות.
 - הדילמה: אם לארגן מחתרת שתמרוד בנאצים.
 - שיקול בעד מרד: שמועות וידיעות על הרצח ההמוני.
 - שיקול נגד: רצון להגן על המשפחה.
 - הדילמה: האם לשלוח את הילדים מחוץ לגטו.
 - שיקול בעד: אפשרות להציל אותם.
 - שיקול נגד: לא רצו להיפרד מהילדים.
 - הדילמה: האם להלשין על שכנים מסתתרים.
 - שיקול בעד: להציל את חייד.
 - שיקול נגד: אסור לשתף פעולה עם הנאצים.
 - הדילמה: האם להבריח מזון לגטו.
 - שיקול בעד: אוכל נוסף, הצלת חיים.
 - שיקול נגד: סיכון החיים.
 - [ייתכנו תשובות נוספות].
- ראה פירוט: קראי, פנים רבות לגבורה, עמ' 15-16, 31-33, 57-61.

שימו לב!

- התלמיד נדרש להציג דילמה, ולהסביר שיקול של כל צד בדילמה. ההוראה המפורטת נועדה לוודא שהתלמיד מסביר את כל מרכיבי הדילמה. חשוב לעבוד עם תלמידים על כתיבה מפורטת של דילמה.
- התלמיד חייב להדגיש בתשובתו את ייחודה של קרקוב, ולפרט ביחס לדילמה שבחר את המידע הרלבנטי לגבי קרקוב.
- התלמיד נדרש לענות ביחס לשתי תקופות שונות, לפי ההנחיות בשאלה. היו תלמידים שלא הפרידו נכון בין התקופות, או נתנו דילמה מהתקופה שאחרי גירוש יוני 1942.

ב. הסבר את הדילמה של אנשי "החלוץ הלוחם" הבאה לידי ביטוי במובאה שלפניך

הדילמה הייתה אם להסתיר את זהותם היהודית בפעולות נגד הנאצים או להצהיר שמדובר בפעולות של מחתרת יהודית. מצד אחד, אחת ממטרות הלחימה נגד הנאצים הייתה להראות שהיהודים נלחמים והדבר היה מעלה את המורל בגטו, מצד שני, פעילות מוצהרת של יהודים הייתה עלולה לסכן את כל יהודי הגטו.

הצג את התוצאה של החלטתם בדילמה זו לאחר "מבצע ציגנריה"

מנהיגי המחתרת החליטו שלא יפעלו בגלוי כיהודים. התוצאה הייתה שהיהודים בגטו לא שמעו על הפעולות,

וגם אם שמעו על כך, לא ידעו שמדובר בפעולות שביצעו יהודים.

השלטונות הנאציים מצדם לא רצו לפרסם שיהודים ביצעו פעולות אלה, משום שלא רצו לערער את האידאולוגיה הנאצית ולפיה היהודי הוא טפיל נרפה.

יהודי הגטו לא שאבו עידוד מן הפעילות, והפולנים המשיכו לזלזל ביהודים שאינם נלחמים בנאצים.

ראה פירוט: קראי, פנים רבות לגבורה, עמ' 76-77, 91-92.

- **שימו לב!**
- בהסבר הדילמה התלמיד נדרש להסביר את שני הצדדים של ההתלבטות, ולא רק אחד מהם.
- בהמשך נדרשה התוצאה של ההחלטה לאחר המבצע, ולא נדרש תיאור של המבצע. תלמידים נטו לתאר באריכות את המבצע ולקצר מאוד בתיאור תוצאת ההחלטה.

פרק שני

11. מתום מלחמת העולם הראשונה ועד מותו של המרשל פילסודסקי בשנת 1935, חלו שינויים בחיים של יהודי פולין.

הצג שניים מן השינויים האלה, כל אחד בתחום אחר.
הסבר כיצד השתנה מצב היהודים לאחר מותו של פילסודסקי.

הצג שניים מן השינויים האלה, כל אחד בתחום אחר

בתחום הכלכלי-חברתי: כשנתיים לאחר המלחמה הצליחו רוב היהודים להיחלץ מן המצב הכלכלי הקשה. בתי מסחר ובתי מלאכה יהודיים התרחבו, יהודים אמידים רבים הקימו מפעלים. עם זאת, בעקבות המשבר הכלכלי של שנות השלושים גברה האנטישמיות בגלל מתח כלכלי בין יהודים ובין פולנים.

בתחום החברתי: יהודים הצטרפו לחוגי אינטליגנציה ותרמו למדע. נוצרו מערכות חינוך נפרדות: דתית, סוציאליסטית וציונית. הוקמו בתי ספר "בית יעקב", החדר העברי ותחכמוני; הגימנסיה העברית הציונית קיבלה אישור לערוך בחינות בגרות והתפתחו חיי תרבות וספורט.

בתחום הפוליטי: העולם היהודי סער ממאבקים פוליטיים פנימיים. היו מחלוקות בנוגע לשפה מועדפת, יחס לדת, סוציאליזם וציונות. כל זרם הקים לעצמו מערכת חינוך ותנועת נוער, עיתונים וארגונים.

הסבר כיצד השתנה מצב היהודים לאחר מותו של פילסודסקי

לאחר מות פילסודסקי הורע המצב. השלטון לא היה יציב, וחוסר היציבות השפיע לרעה על היהודים. מצד השלטון, פורסמו צווים נגד היהודים ונחקקו חוקים אנטישמיים כמו ניסיון לאסור שחיטה כשרה והטלת מיסים כבדים על היהודים. האווירה שנוצרה אפשרה לפולנים לפגוע ביהודים, ואכן התרחשו פוגרומים ברחבי פולין והתנכלויות ליהודים ברחוב. ראה פירוט: קראי, פנים רבות לגבורה, עמ' 10-14; דרייפוס, הרצאה מצולמת.

- **שימו לב!**
- חשוב לזכור שהמבוא הוא חלק חשוב מן החומר, וגם ההרצאה המצולמת הכרחית. הרקע להכרת קרקוב חיוני ללמידה, ואין לוותר על הוראתו.

12. הצג את המושג "גנרלגוברנמן".

הסבר כיצד השפיעה הבחירה בקרקוב לבירת "גנרלגוברנמן" על מדיניות הנאצים כלפי יהודי קרקוב. הבא שלוש דוגמאות.

הצג את המושג "גנרלגוברנמן"

"הגנרלגוברנמן" (ממשל כללי בגרמנית) היה יחידת מנהל מדינית שהקימו שלטונות הכיבוש הגרמניים בחלקי פולין הכבושים שלא סופחו לרייך. ["הגנרלגוברנמן" חולק לארבעה מחוזות — קרקוב, ורשה, ראדום ולובלין].

הסבר כיצד השפיעה הבחירה בקרקוב לבירת גנרלגוברנמן על מדיניות הנאצים כלפי יהודי קרקוב. הבא

שלוש דוגמאות

— גירוש יהודי קרקוב: במאי 1940 פרסמו הגרמנים צו גירוש ליהודי קרקוב, משום שלא ייתכן שיהודים יגורו בעיר הבירה של הגנרלגוברנמן. הם הרשו רק ליהודים עשירים להישאר בעיר, והיו מעוניינים בעיקר בעזיבת העניים. היהודים שעזבו ראשונים היו במצב טוב יחסית, אלה שעזבו או גורשו מאוחר יותר לא יכלו לקחת עימם רכוש רב. רבים מן היהודים לא מצאו מקורות פרנסה.

— הקמת גטו: רק במרס 1941, לאחר שהגיעו ידיעות על הקמת גטאות בערים אחרות, הורו הגרמנים להקים גטו ליהודים, כדי לבודד את היהודים, להרעב אותם למוות, לנצל אותם ככוח עבודה ולהשפיל אותם.

— הקמת גטו קטן: הגרמנים רצו להקים גטו כדי לשלוט ביהודים, אך לא רצו גטו גדול בבירתם. הגטו היה צפוף מאוד. התשתיות לא התאימו למספר האנשים שהתגוררו בו, חסרו מים והזוהמה הייתה רבה.

— בית מרקחת בגטו: הותר לקיים בית מרקחת בגטו בשל חשש ממגפות.

— הקמת שלוש רשויות שונות שהיהודים היו כפופים להן: המנהל האזרחי, שלטונות האס"אס ומשטרת הביטחון. בין הרשויות השונות היו מאבקים, ומי ששילם את המחיר היו היהודים. ראה פירוט: קראי, פנים רבות לגבורה, עמ' 22-23, 31-33, 37-41.

שימו לב!

- היו תלמידים שלא שלטו בהגדרת המושג. חשוב לעבוד על הקניית מושגי יסוד, המאפשרים הבנה כוללת של ההקשר לאירועים בקרקוב.
- במשימת ה"הסבר" נדרש קשר בין הבחירה בקרקוב כעיר בירה לבין המדיניות הנאצית. היו תלמידים שהביאו דוגמאות לגזירות שאין להן שום קשר לבחירה.

נושא 4 — מלחמת העצמאות

כולל הערות מתוך תשובות התלמידים

פרק ראשון

13. החלק הראשון של המלחמה

א. לפניך קטע מספרו של בני מוריס "1948". קרא את הקטע, וענה על השאלה שאחריו.

עוצמותיהם וחולשותיהם של הערבים הפלסטינים תאמו היטב את אופי המלחמה בחודשיה הראשונים, כאשר הלחימה התנהלה במפוזר, ללא ארגון כללי, בקנה מידה מצומצם ובמתכונת מקומית מאוד. מרגע שעברה ה"הגנה" למתקפה והוציאה לפועל מבצעים רחבי ממדים, מאורגנים היטב ומאומצים, באה החולשה הערבית לכלל ביטוי מובהק — והמיליציות הערביות, בדומה מאוד לחברה הערבית בכללותה, התמוטטו במהירות כמגדל קלפים.

(מוריס, ב' [2010]. 1948 תולדות המלחמה הערבית-הישראלית הראשונה. תל אביב: עם עובד, עמ' 139)

בקטע זה באים לידי ביטוי שני שלבים במלחמת העצמאות. ציין את שני השלבים.

על פי מה שלמדת, הצג שניים מן המאפיינים של כל אחד מן השלבים האלה (סך הכול — ארבעה מאפיינים).

הסבר מדוע התרחש המעבר מן השלב הראשון לשלב השני.

ב. לפניך רשימה של אירועים ותהליכים שהתרחשו במלחמת העצמאות:

— משבר השיירות

— עסקת הנשק הצ'כוסלובקית

— מבצע נחשון

— כיבוש הערים המעורבות

הצג אירוע או תהליך אחד מן הרשימה, שלדעתך השפיע במידה הרבה ביותר על מהלך מלחמת העצמאות.

נמק את תשובתך.

א. הצג שניים מן המאפיינים של כל אחד מן השלבים במלחמת העצמאות שבאים לידי ביטוי בקטע שקראת

מאפייני השלב הראשון — דצמבר 1947 עד סוף מרס 1948

— היזומה בידי הערבים: וידם על העליונה. הם הכתיבו את אופי המלחמה.

- המאבק העיקרי מתנהל בדרכים: התקפות על יישובים יהודיים מבודדים ומלחמה בערים מעורבות. בשל חסימת דרכי התחבורה התפתחה שיטת השיירות: לדוגמה: שיירת הל"ה, שיירות נבי דניאל, חולדה ויחיעם.
- תקיפת מטרות יהודיות בכל רחבי הארץ: "צבא ההצלה" הערבי וערביי ארץ-ישראל מתקיפים יישובים, אמצעי תחבורה ועוברי אורח. נפגעו גם שכונות הספר היהודיות בערים המעורבות. (גבול יפו/תל אביב, חיפה, ירושלים — מכוניות תופת בירושלים, פיצוץ בבניין הסוכנות, צפת). ההתקפות הביאו לשיתוק חיי היום-יום ולפגיעות בנפש, בכלכלה וברכוש.
- פגיעה בתשתיות הכבישים, המים והחשמל באזורים רבים בארץ: (בחיפה — בית הזיקוק, בנגב — תשתיות מים, בירושלים — חסימת דרכי התחבורה, תשתיות מים והחשמל בעיר, תשתיות חשמל בעמק בית שאן ועוד).
- הכוח היהודי (לוחמים ונשק) פעל בכל ארץ-ישראל מתוך תפיסה שלא מוותרים על שום נקודת יישוב: הכוח היהודי עסק בהגנת היישובים ובאבטחת הדרכים אליהם. למרות המתקפה הבלתי פוסקת, הערבים לא הצליחו לכבוש יישובים יהודיים.
- הצד הערבי פועל ללא ארגון כולל: ללא מנהיגות סמכותית, ללא פיקוד ושליטה אחידים. פיצול רב של הכוחות, פילוגים, סכסוכים — חמולות. הנאמנות היא מקומית/אזורית. הדבר מנע ממנו לרכז כוחות לפעולות צבאיות בסדר גודל גדול ופעולותיו היו בקנה מידה מצומצם ונקודתי.
- הנוכחות הבריטית בארץ: בתקופה זו הבריטים עדיין שלטו בארץ, אולם הם דאגו יותר לשמירה על חיי החיילים הבריטים מאשר להתנהלות התקינה של הארץ ושמירה על הסדר. היהודים נכנסו בעל כורחם למלחמה בתנאי לחימה מגבילים תחת המנדט הבריטי: הבריטים הבהירו לראשי היישוב היהודי בארץ כי לא יאפשרו להכניס אמצעי לחימה לשטח ארץ-ישראל והחרימו כלי נשק של "ההגנה". מדיניות זו חייבה את לוחמי "ההגנה" להסתיר את כלי הנשק. כל עוד נמשך השלטון הבריטי בארץ-ישראל לא הייתה ל"הגנה" אפשרות להשתלט על אזורים ולהחזיק בהם. כל ניסיון לכבוש נקודה מסוימת היה נתפס בעיני הבריטים כהפרה של ריבונותם, והם היו מפעילים כוח צבאי כדי למנוע אותו. התנגדותם הקשתה בעיקר על ההתמודדות עם השתלטות של הערבים על הדרכים. "ההגנה" כפתה על עצמה מגבלות שהקשו עליה להגיב ביד חזקה להתקפות הערבים מחשש לתגובה בריטית.
- פיצול היישוב היהודי: בסוף מרס 1948 היה היישוב היהודי בארץ-ישראל מפוצל לחמש יחידות מנותקות זו מזו.
- במישור הבין-לאומי היה חשש מנסיגה מתוכנית החלוקה: בשל התמשכות המלחמה בארץ-ישראל, והנחיתות הצבאית של היישוב היהודי במלחמה עד כה, עלתה ההצעה לתוכנית משטר הנאמנות של האו"ם. בהצעה זו נסוגה ארצות הברית מתמיכתה בתוכנית החלוקה. לכן איימה ההצעה על היישוב היהודי.
- מאפייני השלב השני — אפריל 1948 עד מאי 1948
- מעבר של הכוחות היהודיים ממגננה והגנה לתוכנית אופרטיבית: התקפה יזומה שהיו לה שלבי לחימה ומטרות ברורות. הפעלת תוכנית ד' שינתה את מצב המלחמה. היוזמה עוברת לצד היהודי. דרך הפעולה של "ההגנה" הייתה לרכז כוחות במקום שבו נוצר צורך ולצאת למבצעים. מאמץ מוגבר לפתוח את הדרך לירושלים. הדרך נפתחה לכמה שבועות והמצב בעיר השתפר מעט, אולם היא נחסמה מחדש. יצירת רצף של השכונות היהודיות במערב העיר ירושלים.
- כיבוש כפרים וערים מעורבות וערים ערביות: הכוחות היהודיים כבשו כפרים ערביים, וכפרים אחרים נעזבו. הערים המעורבות נכבשו (צפת, טבריה, חיפה), נכבשו ערים ערביות (יפו, עכו, בית שאן).

- קריסה צבאית של הכוחות הערביים: בעקבות הפעלת תוכנית ד', הובסו ערביי ארץ-ישראל. הם ברחו מכפריהם ועריהם למדינות הערביות, וכך החלה להיווצר בעיית הפליטים.
- הכרזת העצמאות: השינוי במצב הכוח היהודי אפשר את הכרזת העצמאות ב־14 במאי 1948 ואת הקמת מדינת ישראל.
- כיבוש גוש עציון: בראשית מאי 1948 כבשו כוחות הלגיון הערבי את יישובי גוש עציון.
- ניתוק של יישובים יהודיים: יישובים יהודיים מבודדים כמו עטרות, נווה יעקב ובית הערבה נותרו מנותקים ונשארו ללא הגנה. הדרכים ליישובים אלו נחסמו, ולכן והיה צורך לפנות אותם.
- פינוי הבריטים: הבריטים פינו במהירות את מחנות הצבא, משרדי השלטון ותחנות המשטרה, והתמקדו בשמירה על צירי הפינוי שלהם בלבד. הפינוי שלהם אפשר ליהודים לפעול כמעט ללא חשש מהתערבות בריטית.

הסבר מדוע התרחש המעבר מן השלב הראשון לשלב השני

- עזיבת הבריטים חייבה היערכות חדשה ויצירת רצף של יישובים יהודיים וכן השתלטות על נקודות מפתח שהחלו הבריטים לפנות (תחנות משטרה/ מחנות צבא משרדי ממשלה). ההתמקדות של הבריטים באבטחת הפינוי שלהם במועד שנקבע אפשרה ליישוב היהודי ליזום פעולות גדולות יותר. היה נחוץ להשתלט על שטחים משמעותיים ורצופים לפני עזיבת הבריטים, בגלל הפלישה הצפויה של צבאות ערב מיד עם עזיבת הבריטים. היהודים רצו להשתלט על כל השטח שהוקצה למדינה היהודית כדי ליצור רצף טריטוריאלי יהודי שיהווה בסיס למדינה יהודית. נוסף על כך הם רצו להשתלט על גושי ההתיישבות היהודיים שמחוץ לשטחי המדינה היהודית והדרכים אליהם (לשם כך היה צורך לכבוש כפרים, שכונות וערים ערביות).
 - כישלונות בהעברת השיירות — הפעלת התוכנית הייתה שינוי מחויב המציאות. שיטת השיירות נכשלה והיה הכרח להבטיח חופש תנועה בעורקי התחבורה הראשיים.
 - המצב הקשה של ירושלים — המצור על ירושלים — חשש מנפילת העיר ופגיעה מורלית, היה צריך לפתוח את הדרך לירושלים ולשבור את המצור על ירושלים כדי למנוע את נפילתה.
 - הגעת משלוחי הנשק הראשונים מצי'כוסלובקיה שאפשרו לצייד בנשק את הכוחות הלוחמים.
 - במהלך מרס 1948 הייתה סכנה שהאו"ם יחזור בו מתוכנית החלוקה, עלתה ההצעה למשטר הנאמנות. היה צורך לקבוע עובדות בשטח ולהשיג הישגים צבאיים.
- ראה פירוט: פעיל, עצמאות, עמ' 18-20, 33-48.

שימו לב!

- בשאלה נדרשו מאפיינים של כל שלב, ולא אירועים. חשוב לעבוד עם תלמידים על הכרת המושג מאפיינים ועל שימוש נכון בו.
- היו תלמידים שוויתרו על קטע המקור וכתבו על שני שלבים לפי החלוקה המוכרת להם מהעבר של שני שלבים במלחמת העצמאות (עד הכרזת המדינה ואחריה), בעוד בקטע החלוקה היא מדצמבר 1947 עד סוף מרס 1948 ומאפריל 1948 עד מאי 1948. חשוב לעבוד עם תלמידים על קריאה קפדנית של השאלה.

ב. הצג אירוע או תהליך אחד מן הרשימה, שלדעתך השפיע במידה הרבה ביותר על מהלך מלחמת העצמאות. נמק את תשובתך
משבר השיירות

- "שיטת השיירות" התגבשה בגלל הצורך להמשיך ולפעול במחתרת בשלב זה של המלחמה. היהודים רצו להגן על כל יישוב. היו יישובים יהודיים מבודדים שהדרכים אליהם נשלטו בידי הערבים. הכוחות היהודיים השקיעו מאמץ רב בשמירת הקשר עם היישובים המבודדים ולכן

- התנהלה מערכה קשה על הדרכים. הדרך היחידה להגיע אל כמה מן היישובים היהודיים הייתה באמצעות שיירות מלוות בלוחמים. את הנשק הסתירו מפני הבריטים.
- השיטה הייתה תנועה עם נשק מוסווה, נשק קל בלבד, ללא כוח חילוץ או סיוע ולכן גם לא הצליחה לתת מענה טוב למתקפות הערבים בצירי התנועה עד "משבר השיירות" במרס 1948. כמה יישובים נותרו מנותקים לזמן רב. לדוגמה: יחיעם, גוש עציון, ירושלים.
- הפעולה באמצעות שיירות מאובטחות הייתה תגובה פסיבית ליוזמה הערבית לחסום את הדרכים. התכונה וההיערכות לקראת הוצאת כל שיירה אפשרו לערבים להיערך נקודתית לקראת בואן של השיירות, שהיו מטרות גדולות וכדאיות.
- מאבק קשה במיוחד התנהל על פריצת המצור על ירושלים, שכוחות ערביים חסמו מדי פעם את הדרך אליה ולא אפשרו מעבר אל העיר. בירושלים הייתה למעשה לחימה על הדרך לעיר ועל העיר עצמה.
- חודש מרס 1948 היה חודש קשה ביותר בלחימה בדרכים, כאשר שיירות מספר הותקפו והושמדו ברובן.
- בסוף מרס 1948 היה השטח שבידי הצד היהודי מפוצל לחמש יחידות נפרדות ומנותקות. שיטת השיירות לא נתנה מענה והיישוב היהודי עמד לפני התמוטטות.
- הכישלונות בחודש זה עוררו ספק ביכולתו של היישוב היהודי להגן על עצמו, השינוי בעמדת משרד החוץ האמריקני והצעת תוכנית הנאמנות, הפינוי הבריטי המתקדם ואיום הפלישה של מדינות ערב הובילו למסקנה שעל מנת להשיג הכרעה לא די באבטחה ניחת ובלחימה זעירה, מקומית. דרך הפעולה שננקטה עד כה לא התאימה עוד לתנאי המציאות בשטח. המדיניות הפסיבית העמידה את היישוב בסכנה והיה חשש ליכולתו לשמור על המצב הקיים.

החשיבות של משבר השיירות

- המשבר עורר את הצורך של "ההגנה" לשנות את תפיסת הביטחון ממגננה פסיבית למתקפה יזומה למרות הנוכחות הבריטית בארץ ולמעלה משישה שבועות לפני סיום המנדט.
- הפעלת השיירות אמנם תרמה לשמירה על רציפות הקשר והתנועה עם כל נקודות היישוב היהודי, העברת אספקה, נשק, ריענון הלוחמים — הפעלת השיירות הייתה הדרך היחידה למנוע את נפילת אותם יישובים. ואכן אף לא נקודת יישוב אחת נפלה בתקופה זו (דצמבר 1947 - מרס 1948). אולם האבדות היו קשות. הסכנה שירושלים תיפול ו"הצעת הנאמנות" חייבו שינוי בתפיסת הביטחון.
- גילויי נחישות רבה של הלוחמים ודבקות במשימה במהלך הלחימה למרות הקושי הגדול והאבדות הרבות.

ראה פירוט: גלבר, קוממיות ונקבה, עמ' 108-114; פעיל, עצמאות, עמ' 33-37.

מבצע נחשון

- מבצע נחשון על שם נחשון בן עמינדב (חלוץ תנכ"י משושלת משפחתו — בית דוד), נחשון הוא סמל המייצג ראשוניות והעזה. "מבצע נחשון" היה מבצע ראשון של התקפה.
- המטרה של המבצע הייתה להשתלט על הדרך לירושלים ועל נקודות השולטות עליה כולל כפרים ערביים, ולא רק באורח זמני לצורך מעבר שיירה. לא מדובר בתגובה מקומית אלא במבצע יזום בעל יעדים מוגדרים וממוקדים.
- הבריטים עדיין שלטו בארץ, אולם הם כבר לא השתמשו בציר מירושלים לשפלה, וציר הפינוי של כוחותיהם עבר מירושלים צפונה לכיוון רמאללה. מצב זה אפשר לכוחות "ההגנה" לפעול ללא הפרעה מצדם בציר מירושלים לשפלה.
- במהלך המבצע הועברו כמה שיירות לירושלים, שופר המצב במרחב ירושלים, וחבלי ארץ נרחבים, ובהם עשרות כפרים ערביים, עברו לשליטת היהודים.

החשיבות של מבצע נחשון

- מעבר ממגננה להתקפה — לראשונה פעולה יזומה של "ההגנה" בהיקף גדול — ריכוז כוחות ברמת חטיבה.
- באה לידי ביטוי המנהיגות ויכולת הארגון והשליטה של הצד היהודי שעלתה על הצד הערבי.
- לראשונה נכבשו כפרים ערביים בדרך לירושלים לצורך אבטחת הדרך לעיר. כיבוש זה ישפיע על המשך המלחמה.
- פתיחת המצור על ירושלים לכמה שבועות אפשרה העברת מזון, אמצעי לחימה וריענון הלוחמים.
- נפילת ירושלים הייתה עלולה להיות מכת מוות ליישוב בארץ ישראל. 100,000 יהודים היו נצורים בירושלים והיו

בסכנה פיזית. נפילת העיר הייתה יכולה לפגוע פגיעה מורלית קשה בכלל היישוב.
ראה פירוט: גלבר, קוממיות ונכבה, עמ' 117-122; פעיל, עצמאות, עמ' 42-40.

עסקת הנשק הצ'כוסלובקית

- עסקת הנשק הצ'כוסלובקית-ישראלית במחצית הראשונה של שנת 1948 סיפקה את המקור העיקרי לנשק של "ההגנה" וצה"ל במלחמת העצמאות. במסגרת העסקה נרכשו מציכוסלובקיה מטוסים, 45,000 רובים, מקלעים וכדורים. עיקר המימון התאפשר באמצעות מגבית מיהודי ארצות הברית.
- במפעלי נשק בצ'כוסלובקיה נשארו לאחר מלחמת העולם השנייה עודפי נשק וממשלת צ'כוסלובקיה הייתה נכונה לסחור בנשק זה על מנת לשפר את מצבה הכלכלי.
- סיבה נוספת להיענות שלטונות צ'כוסלובקיה למכירה הייתה ההשפעה של ברית המועצות על השלטון המקומי (לאחר ההשתלטות הקומוניסטית) מתוך רצון של ברית המועצות להשפיע על המציאות הפוליטית שהתהוותה בישראל הצעירה ולהטות אותה לכיוון פרוסובייטי.
- הובלת הנשק לארץ-ישראל נתקלה בקשיים מרובים, מאחר שהבריטים עדיין שלטו בארץ ישראל, אך בסופו של דבר, נשלח חלק מן הנשק בסוף מרס 1948 במטוס שנחת בשדה תעופה מאולתר בבית דראס ובאונייה "נורה" שהגיעה לנמל תל אביב. הנשק הגיע לארץ-ישראל ערב מבצע נחשון ושימש למבצע ולמימוש תוכנית ד'.
- פעילות הרכש בצ'כוסלובקיה נמשכה, נרכשו מטוסים שונים והובאו לארץ.

החשיבות של עסקת הנשק הצ'כוסלובקית

- הנשק שהגיע אפשר למעשה את הפעלת תוכנית ד' ואת היציאה למתקפה.
 - הנשק אפשר לבלום את הפלישה הערבית ולפתוח במבצעים של התקפה.
 - העסקה אפשרה את הקמת חיל האוויר הישראלי.
- ראה פירוט: גלבר, קוממיות ונכבה, עמ' 210; פעיל, עצמאות, עמ' 46.

כיבוש הערים המעורבות

- הערים המעורבות נהפכו למוקדי לחימה עזים בין היישוב היהודי ובין ערביי ארץ-ישראל. לצד "ההגנה" השתתפו בקרבות על הערים המעורבות גם אנשי האצ"ל והלח"י. הכוחות היהודיים נאלצו להתמודד עם אש צלפים, להבטיח אספקת מזון ומים לתושבים היהודים של הערים המעורבות, לאבטח צירי תנועה ולהתמודד עם פלישות מן השכונות הערביות אל השכונות היהודיות.

חשיבות כיבוש הערים המעורבות

- השתלטות על השטחים המיועדים למדינה היהודית.
- קריסת החברה הערבית בארץ-ישראל.

— ביצוע התקפות יזומות כאשר הבריטים עדיין נמצאים בארץ.

דוגמאות ופירוט:

טבריה — בחודשי המלחמה הראשונים ירו צלפים על היהודים. מרבית היהודים פינו את העיר העתיקה והעריבים נטשו את השכונות המעורבות. בתחילת אפריל גברה המתיחות בין הצדדים, ולא צלחו הניסיונות של הבריטים למנוע ירי הדדי ולהחזיר את השקט. ב־12 באפריל 1948 כבשו כוחות מחטיבת גולני והפלמ"ח את הכפר נסר אלדין הסמוך לעיר. כמה תושבים נהרגו והשאר ברחו לטבריה. בתי הכפר נשרפו. ערביי טבריה חששו כי פרשת דיר יאסין עשויה לחזור. כוחות "ההגנה" הגיעו בסירות מעין גב והחלו להשתלט על העיר. העריבים ביקשו מן הבריטים להתערב ולעצור את ההתקדמות של כוחות "ההגנה" אולם הבריטים החליטו שלא להתערב. טבריה נכבשה לאחר כעשרה ימים של קרבות — בגלל העליונות של הכוח היהודי בעיר, פינו העריבים את העיר ועברו לצפון עבר הירדן דרך נהריים בסיוע הבריטים והלגיון הירדני, ואחרים חצו את הגבול לסוריה.

— לראשונה נכנעה עיר ערבית ובעקבותיה הושגה הכרעה גם בערים אחרות.

— העיר הראשונה שתושביה העריבים נטשו לחלוטין.

— פתיחת הדרך לגליל העליון.

— כיבוש טבריה אפשר להקצות כוחות צבאיים למשימות חשובות אחרות כמו בלימת הסורים שפלשו לעמק הירדן.

חיפה — בחודשים הראשונים של המלחמה החלה מלחמה עירונית בחיפה בין הכוחות היהודיים ובין הכוחות העריבים, כאשר הבריטים בתווך. נוצר קו גבול עירוני בין השכונות היהודיות ובין השכונות הערביות, כוחות "ההגנה" החזיקו את הגבול. משפחות יהודיות שגרו באזורים עריבים פונו עם ראשית הקרבות לשכונת הדר הכרמל. השכונות היהודיות היו בעליונות טופוגרפית על הערביות, אך חלק מהן היו מרוחקות, והדרך אליהן עברה בשטחים עריבים, והנוסעים היו חשופים לפיגועי ירי. מצב זה נמשך עד כיבוש העיר.

ב־20-21 באפריל 1948 השתלטו כוחות "ההגנה" על נקודות המפתח בעיר לאחר שהבריטים פינו אותן והתרכזו בנמל ובדרכי הגישה אליו. חטיבת כרמלי של "ההגנה" זכתה לחופש פעולה יחסי בעיר וניהלה כמה קרבות בעיר. כוחות "ההגנה" השתלטו על מבואות העיר והשיגו שליטה על ריכוזי האוכלוסייה הערבית. תושביה העריבים של חיפה בחרו ברובם לנטוש את העיר, כתחליף לכניעה ליהודים.

— השתלטות על העיר השלישית בגודלה בארץ, שכמחצית מתושביה עריבים, כאשר הבריטים עדיין נמצאים בעיר.

— חיפה הייתה מיועדת להיות בשטח של המדינה היהודית.

— בריחה המונית של עריבים.

צפת — הקרב לכיבוש צפת החל בראשית מאי 1948. כוחות חטיבת יפתח כבשו את הכפרים העריבים הסמוכים, עין זיתים ובריה, וניתקו את צפת הערבית מאזור הגליל שנשלט בידי העריבים. כוחות של חטיבת יפתח חדרו אל הרובע היהודי בצפת ובקרבות שנמשכו בין ה־6 ל־10 במאי הצליחו להשתלט על צפת הערבית וב־11 במאי על משטרת הר כנען.

עריבי צפת החלו לברוח לעבר גבול לבנון וסוריה. הם הושפעו מפרשת דיר יאסין, ומכיבוש טבריה וחיפה. לאחר נפילת צפת גם תושבי כפרים נוספים בסביבה נטשו אותם.

— כיבוש צפת שנועדה להיות בשטח המדינה היהודית.

— בריחת עריבים מצפת ומן הכפרים מסביבה.

ראה פירוט: גלבר, קוממיות ונכבה, עמ' 163-172, 178; פעיל, עצמאות, עמ' 42.

שימו לב!

- זו שאלת לב לדעת, שבה נדרשת הכרעה של התלמיד ונימוק מעמיק לבחירה שלו. חשוב ללמד את התלמידים לבחור נכון וללמד אותם כיצד לנמק היטב את עמדתם.

14. תוצאות המלחמה

א. לפניך קטע מספרו של מאיר פעיל "עצמאות, תש"ח-תש"ט". קרא את הקטע, וענה על השאלות שאחריו.

בנקודה זו, לא נותר לנו, אלא לערוך את מאזנה הסופי של מלחמת העצמאות. [...] ראש וראשון למנצחים הייתה מדינת ישראל, אף שלא עלה בידה לכוון שלום בר קיימא בינה לבין העולם הערבי הסובב אותה [...]

[...]

בראש מדינות ערב המובסות ניצבה מצרים, אשר נחלה כישלונות [...] בכל שלבי המלחמה [...]

[...]

התבוסה הקשה מכולן נפלה בחלקו של העם הפלסטיני.

(פעיל, מ' [1990]. עצמאות, תש"ח-תש"ט. תל אביב: משרד הביטחון, עמ' 114-115)

הסבר את שלוש הטענות של פעיל בנוגע לתוצאות המלחמה, על פי מה שלמדת.
בסס את תשובתך על המצב המדיני-צבאי של ישראל, מצרים והפלסטינים בתום המלחמה.

ב. פעיל טוען בפתח דבר בספרו "עצמאות", כי "הייתה זו, עבור ישראל, מלחמת קיום במלוא מובן המילה: להיות או לחדול".

הסבר טענה זו. בתשובתך התבסס על שלוש עובדות היסטוריות.

א. הסבר את שלוש הטענות של פעיל בנוגע לתוצאות המלחמה, על פי מה שלמדת. בסס את תשובתך על

המצב המדיני-צבאי של ישראל, מצרים והפלסטינים בתום המלחמה

טענה 1: מדינת ישראל היא המנצחת העיקרית:

— הקמת מדינת ישראל.

— ישראל ניצחה את חמשת צבאות ערב והרחיבה את גבולותיה מעבר לגבולות החלוקה.

— ישראל כבשה את ירושלים המערבית.

טענה 2: מצרים היא המפסידה העיקרית:

— צבא מצרים, שנחשב עד אז לצבא החזק באזור, לא הביס את הצבא הישראלי הצעיר, ומעמדו נפגע.

— התבוסה בקרבות גרמה לתסיסה בצבא המצרי והייתה אחת הסיבות שהובילו להפיכה צבאית נגד המלך פארוק ב־1952.

טענה 3: העם הפלסטיני הוא שפתח במלחמה והוא המפסיד העיקרי במלחמה

— הפלסטינים לא השיגו מדינה עצמאית, ונותרו תחת שלטון ישראלי או ירדני או מצרי.

— פלסטינים רבים ברחו ונהפכו לפליטים.

ראה פירוט: פעיל, עצמאות, עמ' 114-115.

הערות

- בשאלה זו נדרש חיבור בין מה שנלמד לבין קטע המקור. חשוב לעבוד עם תלמידים על חיבור כזה.

ב. הסבר את הטענה של פעיל. בתשובתך התבסס על שלוש עובדות היסטוריות

- מלחמה של התנועה הציונית בתנועה הלאומית הפלסטינית על אותה הטריטוריה.
- הערבים לא התכוונו להתפשר על קיום של ישות יהודית עצמאית.
- הייתה זו מלחמה של היישוב היהודי בארץ-ישראל נגד ערביי ארץ-ישראל וכוחות "צבא ההצלה", שהקימה הליגה הערבית, שמטרתם הייתה למנוע בכוח הקמת מדינה יהודית. ההתקפות הערביות היו על כל מטרה יהודית — מטרות צבאיות ואזרחיות, ויישובים, שכונות, חסימת דרכים, התקפות על אמצעי תחבורה, תשתיות חשמל מים ומפעלים. כל המטרות היו כשרות וכך גם כל שיטת פעולה. לרשות מדינות ערב עמד כוח צבאי גדול ומצויד הרבה יותר מן הכוח היהודי מבחינת סדרי הכוחות הלוחמים, עליונות אווירית ועליונות בעוצמת האש והשריון.
- ליישוב היהודי לא הייתה חלופה — החלופה הייתה ויתור על מדינה יהודית. הייתה הרגשה שהיהודים נמצאים עם הגב לקיר ואין לאן לברוח. הם חששו מפני שואה נוספת במקרה של הפסד. לאחר שהוקמה מדינת ישראל, המלחמה התנהלה נגד צבאות ערביים סדירים שפלשו לישראל כדי לכבוש ולהשמיד אותה. חמישה צבאות ערבים סדירים (מצרים, ירדן, סוריה, לבנון ועירק) פלשו בעת ובעונה אחת למדינת ישראל.
- גם בתום המלחמה לא נחתמו הסכמי שלום אלא הסכמי שביתת נשק, מדינות ערב לא הכירו בישראל וראו בה נטע זר במזרח התיכון, וקראו להיערך לסיבוב שני. מדינות ערב לא השלימו עם קיום המדינה היהודית, הן שאפו למחוק את המפעל הציוני ולהכחיד כל עצמאות יהודית בארץ-ישראל. לאחר המלחמה לא סימנו במפות הגאוגרפיות שלהן את "הקו הירוק" ולא ציינו את שמה של ישראל במפות.

גלבר, קוממיות ונקבה, עמ' 30-32, 201-203, 466-468; פעיל, עצמאות, עמ' 9, 14-33, 52, 58-80, 226-112;
 צחור, בן גוריון החזון והחשבון, עמ' 186-192.

- שימו לב!

בשאלה זו נדרש התלמיד לעבד מידע מחלקים שונים בחומר הלימוד. חשוב לעבוד עם התלמידים על עיבוד כזה, ולא לשאול רק על יחידות מובחנות ומופרדות.

פרק שני

15. הסבר את העמדה של מנהיגי מדינות ערב ואת העמדה של מנהיגי ישראל בנוגע לבעיית הפליטים

הפלסטינים לאחר

מלחמת העצמאות. **הצג** את החלטה 194 של האו"ם בסוגיה זו.

הסבר את העמדה של מנהיגי מדינות ערב ואת העמדה של מנהיגי ישראל בנוגע לבעיית הפליטים הפלסטינים לאחר

מלחמת העצמאות

עמדת המנהיגות הערבית

המנהיגות הערבית חשבה כי ישראל אחראית לבעיית הפליטים הפלסטינים, ולכן היא צריכה לדאוג לפתרון הבעיה. הפתרון היחיד האפשרי מנקודת מבטה הוא שיבת הפליטים לבתיהם, ולא יישובם במדינות הערביות. כך מקובל במזרח התיכון — פליטים שבים לבתיהם בתום מעשי האיבה, ורק אז אפשר לומר שמעשי האיבה הסתיימו. מנהיגי מדינות ערב לא היו מוכנים לקבל את הפליטים מחשש למרד פוליטי או לקריסה כלכלית.

עמדת המנהיגות היהודית

המנהיגות היהודית חשבה שעל מדינות ערב לדאוג לפליטים הפלסטינים וליישב אותם בתחומיהן, כפי שעשו מדינות רבות בעולם לאחר מלחמת העולם השנייה. המנהיגות היהודית לא רצתה להחזיר את הפליטים מחשש לשיתוף פעולה עם מדינות ערב.

הצג את החלטה 194 של האו"ם בסוגיה זו

החלטה 194 של האו"ם קבעה שיותר לפליטים לשוב לבתיהם ולחיות בשלום עם שכניהם.

ראה פירוט: גלבר, קוממיות ונכבה, עמ' 156-185, 359-360, 478-479.

27

- שימו לב!

- היו תלמידים שפספסו מרכיבים בשאלה, בעיקר את הדרישה להציג את החלטה 194. חשוב לעבוד על קריאה קפדנית וזיהוי של כל מרכיבי השאלה.

16. הסבר את העמדות של דוד בן גוריון ושל משה שרת בנוגע לדיון באו"ם על בינאום ירושלים ("הצהרת

אוסטרליה", בדצמבר 1949).

הצג את תגובותיהם להחלטת האו"ם.

הסבר את העמדות של דוד בן גוריון ושל משה שרת בנוגע לדיון באו"ם על בינאום ירושלים ("הצהרת

אוסטרליה".

בדצמבר 1949)

— בן גוריון

חשש ש"הצעת אוסטרליה" תתקבל, דווקא מפני שהיא נחשבה לידידת ישראל. עוד לפני הדיון, הודיע בן גוריון שישראל לא תמלא את החלטת האו"ם ואפילו במחיר סילוקה מן האו"ם.

— משה שרת

היה שר החוץ של מדינת ישראל. הוא היה אופטימי והעריך שלא ייגרם כל נזק לישראל, וכי האו"ם לא יצליח להגיע לסיכום ממשי בעניין זה. בניגוד לבן גוריון, טען שרת שאין למתוח את החבל עם האו"ם וכי לא נשקפת סכנה לישראל מן האו"ם. לדעתו, אין צורך לצאת בהצהרות פומביות מיותרות.

הצג את תגובותיהם להחלטת האו"ם

— בן גוריון

הודיע את ההודעה ההיסטורית כי על פי החלטות הממשלה והכנסת, ירושלים היא בירת ישראל לנצח, ושום החלטה של האו"ם לא תשנה עובדה היסטורית זו. הוא גם טען שכל המדינות המתנגדות לעמדת ישראל הן אויבותיה.

— משה שרת

כעס על הצהרתו של בן גוריון ואמר שבן גוריון לא התייעץ איתו לפני פרסום ההודעה על ירושלים כבירת ישראל. לדעתו היה אפשר להשיג דברים בשקט ובלי הצהרות דרמטיות. הוא חשש שעמדת בן גוריון ודבריו עלולים לפגוע במעמד מדינת ישראל בעולם. נוכח החלטת האו"ם ועמדת בן גוריון, התפטר שרת מתפקידו כשר החוץ, אך בן גוריון לא קיבל התפטרותו.
ראה פירוט: גולני, ציון בציונות, עמ' 133-136.

שימו לב!

- תלמידים לא שלטו בפרטי האירועים. חשוב ללמד את כל החומר, גם את סופו.

נושא 5 — אל מול עולם חדש: לבטים ומגמות בעידן האמנציפציה

פרק ראשון

17. היסטוריוגרפיה — ויכוח בין ההיסטוריונים

- א. היסטוריונים חלוקים בדעותיהם בנוגע לעומק השינוי שהתחולל באורח החיים של יהודי החצר בעקבות מעורבותם בחברה הנוצרית. הסבר את העמדות של שניים מן ההיסטוריונים.
- ב. היסטוריונים חלוקים בדעותיהם בשאלה מהו מקור הפער בין תגובת הרבנים האשכנזים על המודרנה ובין תגובת רבני המזרח על המודרנה. הסבר את העמדות של שני ההיסטוריונים שלמדת.
- א. היסטוריונים חלוקים בדעותיהם בנוגע לעומק השינוי שהתחולל באורח החיים של יהודי החצר בעקבות מעורבותם בחברה הנוצרית. הסבר את העמדות של שניים מן ההיסטוריונים
יעקב כ"ץ: יהודי החצר לא הצטרפו לחברה הנוצרית. הם לא היו במעמד שווה לזה של האצילים הנוצרים. המעורבות שלהם בחברה הנוצרית היתה מוגבלת ולא שינתה את מעמדם החברתי. חי החברה והתרבות של יהודי החצר המשיכו להתקיים בחברה היהודית.
עזריאל שוחט: יהודי החצר נטמעו בחברה הנוצרית. הם זנחו את היידיש והחלו לדבר גרמנית, הם התלבשו בסגנון של אצילי התקופה ולא היו מעוניינים באוטונומיה יהודית בתחום המשפט. שינויים אלה מעידים כי הם התקרבו לחברה הנוצרית לא רק מבחינה חיצונית אלא גם מבחינה מהותית.
זלמה שטרן: יהודי החצר דמו לחברה הנוצרית מבחינה חיצונית. הם אימצו לבוש והתנהגות של בני האצולה, אך החיצוניות הזאת באה לכסות על המהות הפנימית, שנותרה יהודית. מבחינת השקפותיהם על העולם הם היו יהודים לכל דבר.
ראה פירוט: אטקס, אל מול עולם חדש, עמ' 36-37.

ב. היסטוריונים חלוקים בדעותיהם בשאלה מהו מקור הפער בין תגובת הרבנים האשכנזים על המודרנה ובין תגובת רבני המזרח על המודרנה. הסבר את העמדות של שני היסטוריונים שלמדת צבי זוהר: מקור הפער הוא בהבדל מהותי בין תפיסת העולם של חכמי אשכנז, ולפיה היהודי צריך לשאוף לעסוק אך ורק בתורה, ובין תפיסת העולם של חכמי המזרח, ולפיה היהודי צריך לעסוק במגוון חוכמות אנושיות כדי להבין את התורה.

בנימין בראון: מקור הפער הוא בנסיבות השונות שבהן הם פעלו. תהליך המודרניזציה באשכנז כלל לא רק התפתחות טכנולוגית אלא גם תהליך של חילון ועזיבת העולם המסורתי. תהליך זה גרם לרבני אשכנז להתבצר בעמדה אורתודוקסית. במזרח חדרו היבטים מסוימים של המודרנה, אך החברה נותרה חברה מסורתית, ולכן התגובה של הרבנים למודרנה היא שונה.

ראה פירוט: אטקס, אל מול עולם חדש, עמ' 169-173.

שימו לב!

- התלמידים נדרשו בשאלה להציג עמדות של היסטוריונים שונים, ולדייק בהגדרת המחלוקת ביניהם בסוגיות שונות. היו תלמידים שהתקשו לעשות זאת. חשוב לעבוד על הגישות המוצגות בספר הלימוד, ולהבהיר את ההבדלים בין הגישות השונות.

18. הרפורמה והנאוראורתודוקסיה

א. "בלא להתכוון לכך הפך מנדלסון לאבי היהדות הרפורמית המודרנית אף כי בעצמו נשאר שומר תורה ומצוות במשך כל ימיו" (אילון, ע' [2004]. רקוויאם גרמני. תל אביב: דביר, עמ' 9).

הצג שני עקרונות של התנועה הרפורמית. הסבר את טענתו של אילון, שמנדלסון הוא אבי התנועה הרפורמית, אף שדבק במצוות.

ב. הבא שני נימוקים המסבירים מדוע תלמידיו של הרש"ר הירש (הזרם הנאוראורתודוקסי), ששילב בין ערכי היהדות ובין ערכי התרבות הכללית, לא נטשו את היהדות, ואילו רבים מתלמידיו של מנדלסון, שדגל גם הוא בשילוב הערכים האלה, נטשו אותה.

א. הצג שני עקרונות של התנועה הרפורמית

— התנועה הרפורמית שאפה להוציא את היהודים באירופה מן הבידוד החברתי, לוותר על הבדלים חיצוניים והתנהגותיים או להצניע אותם כדי לאפשר להם להשתלב בחברה האירופית-נוצרית.

— התנועה הרפורמית החשיבה את הפך המעשי בקיום מצוות של בין אדם לחברו יותר ממצוות אחרות.

— התנועה הרפורמית שאפה לקרב את הפולחן בבית הכנסת לסגנון כנסייתי.

ראה פירוט: אטקס, אל מול עולם חדש, עמ' 40-42, 46-47, 68-79.

הסבר את טענתו של אילון, שמנדלסון הוא אבי התנועה הרפורמית אף שדבק במצוות

מנדלסון שאף לקרב את היהודים לסביבתם מתוך אמונה כי אין סתירה בין הערכים האוניברסליים ובין ערכי היהדות. בכתביו הוא קידם וביסס את ערכי ההשכלה. אבות התנועה הרפורמית דגלו אף הם בערכים של משכילי ברלין ועיצבו את עצמם כבני התרבות הגרמנית. [בשונה ממנדלסון, הם חשו סתירה בין מצוות הדת לבין חייהם כגרמנים.]

שימו לב!

- היו תלמידים שהתקשו להסביר את טענתו של אילון. חשוב לעבוד על קריאה מושכלת של טיעונים, ועל היכולת להסביר במילים משלך טענות שקראת. יחידת ההערכה החלופית צריכה לשמש בסיס ללמידה, ושם יש לקריאת מאמרים מקום מרכזי.

ב. הבא שני נימוקים המסבירים מדוע תלמידיו של הרש"ר הירש לא נטשו את היהדות, ואילו רבים מתלמידיו של מנדלסון נטשו אותה.

- לשני המלומדים הייתה אידאולוגיה שונה. מנדלסון חשב כי התורה וההשכלה הן ישויות נפרדות שצריכות להתקיים זו בצד זו. השקפה זו יצרה ניגוד בין התורה להשכלה והביאה לבחירה באחת מן הדרכים. הרש"ר הירש חשב כי התורה וההשכלה הן שני מרכיבים של דבר אחד ואין להפריד ביניהן. השקפה זו יצרה הרמוניה ולא ניגוד. הנאראורתודוקסים לא הפרידו בין החיים הפרטיים ובין החיים הפומביים. הם העניקו משמעות דתית להשתלבות בחברה — קידוש שם שמיים.
 - הקמת מערכת חינוך שהנחילה את התפיסה של הרש"ר הירש. לעומת מנדלסון שלא הקים מערכת חינוך ולכן ילדיו ותלמידיו הושפעו מן החינוך הכללי.
 - הנאראורתודוקסים יכלו ללמוד לקח מן העבר, ולכן הציעו דרך מבוקרת של השתלבות בסביבה.
 - ההשקפה הנאראורתודוקסית תמכה בפתיחות לחברה, אך גם חייבה הסתגרות ברמה מסוימת. הנאראורתודוקסים יצרו קהילות נפרדות מלוכדות בתוכן שניצבו מול החברה הסובבת בעוד מנדלסון ותלמידיו השתלבו בה.
 - הרב הירש טיפח את הצד האמוני והאידאולוגי ביהדות והדגיש את הסמליות של המצוות כמייצגות ערכים הומניסטיים. כך הוא חיזק את תוקף המצוות במקום לערערן, כפי שעשו תלמידיו של מנדלסון.
- ראה פירוט: אטקס, אל מול עולם חדש, עמ' 89-92, 99-100.

- שימו לב!

בשאלה זו נדרש חיבור בין ידע משני פרקים שונים. חשוב לעבוד על חיבורים כאלו, בהוראה ובבחינה.

פרק שני

19. הסבר נקודת דמיון אחת ושני הבדלים בין הזכויות שניתנו ליהודים בכתב הסובלנות של הקיסר יוזף השני ובין האמנציפציה שניתנה ליהודי צרפת.

הסבר נקודת דמיון אחת בין הזכויות שניתנו ליהודים בכתב הסובלנות ובין האמנציפציה שניתנה ליהודי צרפת

- הכרה בחוסר ההגינות שבהגבלות על היהודים.
- שוויון זכויות (בכתב הסובלנות — לא מלא) ליהודים.
- לאחר מתן הזכויות ציפו השלטונות שהיהודים ישנו את אורח חייהם ויתאימו אותו לאורח החיים הנוצרי.

הסבר שני הבדלים בין הזכויות שניתנו ליהודים בכתב הסובלנות ובין האמנציפציה שניתנה ליהודי צרפת

- הסיבה למתן הזכויות: הזכויות שניתנו ליהודים בכתב הסובלנות ניתנו בגלל הסברה שאם היהודים יהיו מאושרים הם יהיו אזרחים מועילים יותר ובגלל הרצון לשנות אותם. כתב האמנציפציה ניתן ליהודים כיוון שהם בני אדם כמו בני הדתות האחרות ולכן מגיעות להם זכויות שוות, הזכויות אינן תלויות במעשיהם.
 - רמת השינוי: כתב הסובלנות שיפר את המעמד של היהודים, אולם הוא לא העניק להם שוויון אזרחי מלא ולא ביטל את כל ההגבלות עליהם. כתב האמנציפציה הכיר בשוויון מלא של היהודים.
- ראה פירוט: אטקס, אל מול עולם חדש, עמ' 8-9.

שימו לב!

זוהי שאלת השוואה. חשוב לעבוד על מיומנות ההשוואה ועל היכולת למצוא הבדלים ולמייין אותם נכון.

20. הצג את התפיסה של נפתלי הרץ וייזל בתחום החינוך. בתשובתך התייחס למושגים "תורת האדם" ו"תורת ה'".

הסבר מהו החידוש בתפיסת החינוך של וייזל.

הצג את התפיסה של נפתלי הרץ וייזל בתחום החינוך. בתשובתך התייחס למושגים "תורת האדם" ו"תורת ה'".

וייזל הבחין בין "תורת ה' " — לימוד התורה, חוקי ה' שנתנו הנביאים לעם ישראל והם עולים על שיקול הדעת של האדם היחיד — ובין "תורת האדם" — המוסר, המשפט והנימוסים המקובלים וכן המדעים, שהם דברים שהאדם קולט בחושיו ולומד בעצמו ואין צורך בהתגלות אלוהית כדי להשיג אותם. לפי וייזל, תורת האדם היא בעלת ערך עצמי: היא דבר שאדם חייב להכיר כדי להיות אדם.

בימי וייזל התייחס החינוך היהודי המסורתי רק ללימוד התורה, ובבית הספר של המשכילים לימדו רק השכלה כללית. וייזל חשב כי תוכנית הלימודים צריכה לשלב בין תורת ה' ובין תורת האדם.

הסבר מהו החידוש בתפיסת החינוך של וייזל

החידוש בתפיסת החינוך של וייזל הוא שיהודי שאינו עוסק בשתי התורות — "תורת ה' " ו"תורת האדם" — איננו אדם שלם, וכי אין סתירה בין שתי התורות אלא להפך, הם משלימות זו את זו. ראה פירוט: אטקס, אל מול עולם חדש, עמ' 106-110.

שימו לב!

התלמיד נדרש בשאלה זו להסביר מהו החידוש בתפיסה. היו תלמידים שהתקשו לדייק בכך. בעת הוראת הנושא חשוב לדייק ולהסביר מהו החידוש שבה.

נושא 6 — תולדות ארצות הברית

כולל הערות מתוך תשובות התלמידים

פרק ראשון

21. מלחמת האזרחים

א. לפניך קטע מתוך נאום שנשא אברהם לינקולן בשנת 1854. קרא את הקטע וענה על השאלה שאחריו.

לפני שמונים שנה בקירוב הכרזנו שכל בני האדם נבראו שווים. עתה התגלגלנו וירדנו מאותה הכרזה אל ההכרזה האחרת, ש"זכות מקודשת של הממשל העצמי" היא שיהיו אנשים משעבדים אנשים אחרים לעבדים. עקרונות אלה אינם יכולים לדור בכפיפה אחת.

ברדיפתנו אחרי הרווח שמפיקים מן העבד השחור, אנו עלולים לפגוע בחירות האדם הלבן.

(מעובד על פי קליינברג, ר', [1983]. תולדות ארצות הברית. הוצאת מעלות, עמ' 177)

על פי הקטע, מהי הסיבה שהובילה לפרישת מדינות הדרום מן הברית בין המדינות?

על פי מה שלמדת, הצג סיבה נוספת לפרישת מדינות הדרום מן הברית.

משתי הסיבות שהצגת, ציין מהי לדעתך הסיבה המשמעותית ביותר לפרישה. בסס את תשובתך על עובדות היסטוריות.

ב. היסטוריונים חלוקים בדעותיהם בשאלת חשיבותה של הכרזת שחרור העבדים (1863):

יש היסטוריונים שמדגישים את תרומתה של ההכרזה לקידום שוויון הזכויות של השחורים בארצות הברית, ויש היסטוריונים שחולקים על כך.

הצג שני טיעונים של התומכים בתפיסה שההכרזה הייתה חשובה לקידום השוויון, ו**שני** טיעונים של המתנגדים לתפיסה זו (סך הכול — ארבעה טיעונים).

א. על פי הקטע, מהי הסיבה שהובילה לפרישת מדינות הדרום מן הברית בין המדינות?

הסיבה היא הוויכוח על גבולות הממשל העצמי של המדינות ועל יכולתן לחוקק לעצמן חוקים, בייחוד בנושא הלגיטימיות של העבדות.

[אפשר לקבל גם: הסיבה היא הוויכוח על העבדות].

על פי מה שלמדת, הצג סיבה נוספת לפרישת מדינות הדרום מן הברית

— פגיעה באינטרסים הכלכליים של מדינות הדרום: הכלכלה בדרום הייתה שונה מן הכלכלה במדינות הצפון משום שהתנאים הפיזיים בדרום היו שונים מאלה שבצפון. הכלכלה בדרום התבססה בעיקר על חקלאות בחוות גדולות ואילו בצפון התבססה הכלכלה על תעשייה.

— הוויכוח על העבדות. [רק בתנאי שלא נכתב קודם בתשובתו של התלמיד כגורם המוצג במקור]

— מחלוקת בדבר הטלת מכסים על ייבוא שהוכרעה לטובת הצפון ופגעה בדרום.

— מחלוקת בדבר המסלול שבו תעבור מסילת הרכבת בציר מזרח-מערב.

— בחירת לינקולן לנשיא.

ציין מהי לדעתך הסיבה המשמעותית ביותר לפרישה. בסס את תשובתך על עובדות היסטוריות

— הסיבה הכלכלית הייתה הסיבה המשמעותית ביותר לפרוץ מלחמת האזרחים. פגיעה באינטרסים כלכליים היא פגיעה בהתפתחות המדינות. התפיסה הכלכלית ביטאה גם תפיסת עולם / לינקולן כתב שלא היה פותח במלחמה ומסכן את הברית רק בגלל נושא העבדות / התסכול שהתגבר בקרב אנשי הדרום בגלל הפגיעות הכלכליות החוזרות הוא שגרם לפרישתם מן הברית, שהובילה לפתיחת המלחמה.

— הוויכוח על העבדות היה הגורם למלחמה. המחלוקת בין הצפון ובין הדרום החריפה והגיעה לשיא כאשר נכבשו שטחים נרחבים במערב והיה צורך לקבוע אם תותר בהם עבדות. נקבעו פשרות שונות כדי להסדיר את הנושא הזה (לדוגמה — פשרת מיזורי), אך לא פתרון כולל. המוסדות הפדרליים לא יכלו להכריע וכוחם היה קטן. האווירה נעשתה מתוחה במיוחד על הרקע הזה.

— פירוק הברית בין מדינות הדרום ובין מדינות הצפון עצמו הוא שהביא למלחמה. כל זמן שנשמר האיחוד, אפשר היה להגיע לפשרות. כאשר פרשו מדינות הדרום מן הברית והצפון ראה בקונפדרציה איום, פרצה המלחמה. פגיעה באיחוד היא פגיעה במהות המדינית של ארצות הברית. [ייתכנו נימוקים שונים]

ראה פירוט: פלורסהיים, תולדות ארצות הברית, עמ' 59-75.

שימו לב!

- לאחר הצגת הסיבה מתוך המקור, התלמיד נדרש להציג סיבה נוספת לפרישה. היו תלמידים שכתבו על ההבדלים בין מדינות הדרום למדינות הצפון, ולא את הסיבות לפרישה. ההבדלים בפני עצמם לא חייבו פרישה, ויעידו על כך השנים הרבות שחלפו ללא פרישה מן הברית.
- בהמשך, התלמידים נדרשו לבסס את הכרעתם בדבר הסיבה המשמעותית ביותר לפרישה. היו תלמידים שהתקשו לבסס היטב את עמדתם. יש לעבוד על ביסוס עמדות היסטוריות ונימוק ההכרעה. אפשר להיעזר במבנה הטיעון שנלמד בשיעורי לשון.

ב. הצג שני טיעונים התומכים בתפיסה שההכרזה הייתה חשובה לקידום השוויון, ושני טיעונים של המתנגדים לתפיסה זו

חשיבות והשפעה:

- ההכרזה אומנם הייתה רק הצהרת כוונות, שנדרש זמן ליישם אותה, אך הייתה זו הקריאה הראשונה לביטול העבדות.
- ההכרזה הובילה לבריחה של שחורים מן החוות במהלך המלחמה, ולקידום ניצחון הצפון.
- ההכרזה חיזקה את האמונה של לוחמי הצפון בצדקת דרכם ובנחיצות המלחמה, ונחישותם הובילה לניצחון על מדינות הדרום.
- ההכרזה ביטאה מחויבות של הממשל הפדרלי לקידום השחורים. היא אומנם לא הייתה חוק, אבל הממשל היה מחויב לה, ובהמשך פעל לאורה.

לא השפיעה הרבה:

- הייתה צעד משני כדי לקדם את המלחמה, לא בעלת ערך בפני עצמה.
 - האמירה הייתה מצומצמת: יוחסה רק למדינות הדרום. לא הייתה פדרלית.
 - התיקונים שהוצעו בהכרזה לא נאכפו אחרי המלחמה, ונמשכה האפליה בחקיקה ובתחומים רבים אחרים.
 - השחורים נותרו חסרי ישע ויכולת כלכלית בגלל מצבם הכלכלי הקשה.
 - גם כשבוטלה העבדות, לא נעלמו הגזענות והאלימות כלפי השחורים.
- ראה פירוט: פלורסהיים, תולדות ארצות הברית, עמ' 77-82.

שימו לב!

- בשאלה זו נדרשו טיעונים בנושא קידום השוויון, ולא נשאל על מוסריות העבדות. היו תלמידים שכתבו טיעונים בעד ונגד מוסריות העבדות, וזו תשובה לא נכונה לשאלה. חשוב לעבוד עם תלמידים על קריאה נכונה של השאלה ומענה מדויק.**

22. החברה האמריקנית לאחר מלחמת העולם השנייה

- א.** לפניך פרסומת למכונת כביסה, המלמדת על חברת השפע בארצות הברית בשנות החמישים של המאה ה-20.

עיין בה, וענה על השאלה שאחריה.

הצג שלושה מן המאפיינים של "חברת השפע" בארצות הברית בשנות החמישים, והסבר כיצד הם באים לידי ביטוי בפרסומת.

- ב.** **הסבר את הביקורת של "תרבות הנגד" על החברה האמריקנית ועל הממשל האמריקני.**
- הצג את דרך החיים החלופית שהציעה "תרבות הנגד".**

א. הצג שלושה מן המאפיינים של "חברת השפע" בארצות הברית בשנות החמישים, והסבר כיצד הם באים לידי ביטוי בפרסומת

- התרחבות מעמד הביניים הבורגני בגלל השגשוג הכלכלי שלאחר מלחמת העולם השנייה — פרסום של מכונת כביסה משוכללת המעידה על שפע כלכלי.
- מעבר לפרברים ועלייה ברמת חיים — בתים פרטיים צמודי קרקע. הנוף בחלון מעיד שהבית בפרסומת הוא בית פרטי.
- האנשים שנהנו מן השפע חשו שיש בחברה שביעות רצון כלכלית הובילה לשביעות רצון חברתית ופוליטית — הסכמה רחבה, יציבות בבית הלבן, תחושה של צדקת דרך החיים האמריקנית — כולם נהנים מן השפע וכך החברה נעשית דמוקרטית יותר וצודקת יותר, ואין צורך במאבקים חברתיים. הנשים בפרסומת נראות עקרות בית מרוצות ומאושרות (ממכונת הכביסה).
- תרבות הצריכה: מוצרים חשמליים חדשים, פנאי שמוביל להתפתחות של תרבות פנאי, אשראי מוגבר, פרסום מתפתח, שופינג, ראוותנות.
- הנשים נהנו מיותר פנאי — נשים רבות היו עקרות בית וכניסת המכשירים החשמליים הקלה על עבודות הבית ופינתה להן זמן לעניינים אחרים.

- שימו לב!-

היו תלמידים שפספסו את כותרת הזמן בשאלה, וכתבו על ה"עידן המזהב", ולא על "חברת השפע" שלאחר מלחמת העולם השנייה. חשוב לעבוד על קריאה מדויקת של השאלה.

ב. הסבר את הביקורת של "תרבות הנגד" על החברה האמריקנית ועל הממשל האמריקני

- השפע הוא לא באמת של כולם. קיימת גם מציאות של עוני.
 - החברה האמריקנית אינה בהכרח צודקת ושוויונית. קיימת גזענות.
 - ביקורת כלפי מדיניות החוץ התוקפנית.
 - הממסד מעוניין בשקט ולא בצדק. צריך לעורר מחאה שתוביל לממסד פחות ריכוזי.
 - ביקורת כלפי תרבות הצריכה הרדודה והחומרנית.
 - ערכי הבורגנות מיושנים ולא הכרחיים לקיום חברה מאושרת.
- הצג את דרך החיים החלופית שהציעה "תרבות הנגד"**
- חזרה לטבע — אוכל טבעי, קישוטים טבעיים וזולים.
 - ערכים של אהבה חופשית.
 - קומונות וקהילות שניסו לקיים חיי שיתוף.
 - פתיחות לתרבויות לא מערביות.
 - מחאה נגד מלחמת וייטנאם.
 - שותפות במאבק השחורים למען שוויון זכויות.
 - ראה פירוט: פלורסהיים, תולדות ארצות הברית, עמ' 147.

- שימו לב!-

היו תלמידים שהמשיכו את הטעות שעשו בחלק א, וכתבו על הביקורת של התנועה הפרוגרסיבית על ה"עידן המזהב", ולא על "תרבות הנגד" של שנות השישים. חשוב לעבוד על קריאה מדויקת של השאלה.

פרק שני

23. הצג שניים מן העקרונות הבאים לידי ביטוי בחוקה האמריקנית.
בחר באחד מן התיקונים לחוקה, והסבר את חשיבותו.

הצג שניים מן העקרונות הבאים לידי ביטוי בחוקה האמריקנית

- **פדרליזם**: איחוד של עשרות מדינות כאשר הממשל מורכב מממשל מרכזי וממשל מדינתי. הממשל המרכזי אמור להכריע בסוגיות כלל מדינתיות כמו מדיניות חוץ וביטחון לאומי ועניינים כלכליים משותפים. החוקה מתווה את התנהלות הממשל המרכזי. הממשל המדינתי של כל מדינה אחראי על ענייני הפנים, כמו חינוך, בריאות, חוק פלילי ומעמד אישי.
- **הפרדת רשויות**: הפרדת הרשות המחוקקת, הרשות המבצעת והרשות השופטת כדי למנוע כוח רב מדי והסתאבות של השלטון.
- **איזונים ובלמים**: החלטות עוברות דרך שלוש הרשויות השונות כדי שלא ירוכז כוח רב מדי בידי גוף אחד של השלטון. החוקה יצרה כלים שונים שמטרתם איזון ובלימה כמו אפשרות הווטו של הנשיא, והאפשרות של הקונגרס לעקוף את הווטו, או להפעיל סמכות במערכת בתי הדין הפדרליים בערכאות הנמוכות.
- הרחקת הסכנה של "עריצות ההמון".
- האפשרות להכניס תיקונים בחוקה.
- רפובליקניזם.
- חירות.
- שוויון.

בחר באחד מן התיקונים לחוקה, והסבר את חשיבותו

חשיבות התיקונים לחוקה: מדגישים את זכויות המדינות ואת זכויות האזרח הפרטי. מגבילים את הממשל המרכזי.
התלמיד צריך להביא דוגמה מאחד מן התיקונים לחוקה.
ראה פירוט: פלורסהיים, תולדות ארצות הברית, עמ' 43-48, 229-232.

שימו לב!

חשוב ללמד את התיקונים לחוקה. היו תלמידים שלא הכירו אף אחד מהם.

24. הסבר מה גרם לארצות הברית להתערב במלחמת קוריאה (1950).
הצג את המצב של קוריאה בעקבות הסכם שביתת הנשק שנחתם בסוף המלחמה.

הסבר מה גרם לארצות הברית להתערב במלחמת קוריאה

[קוריאה סופחה ליפן בשנת 1905. במהלך מלחמת העולם השנייה הצהירו ארצות הברית ובריטניה שבכוונתן להעניק עצמאות לקוריאה. כשברית המועצות הצטרפה למלחמה הוסכם שהיא תכבוש את החלק הצפוני של קוריאה, והאמריקנים יכבשו את החלק הדרומי שלה. בתום המלחמה לא הצליחו לאחד את שני חלקיה של קוריאה. הסובייטים יצרו בצפון קוריאה ממשל קומוניסטי חזק ומצויד, ועזבו את קוריאה ב-1949. האמריקנים עזבו כמה חודשים לאחר מכן, אך הותירו את השלטון בדרום קוריאה לממשלה דמוקרטית]

לכאורה. ב־1950 פלשה קוריאה הצפונית אל קוריאה הדרומית וכבשה את רוב שטחה. לאחר דיון באו"ם החליטה ארצות הברית לעזור לדרום במלחמה. ההתערבות של ארצות הברית במלחמת קוריאה הייתה חלק מ"מדיניות הבלימה" של ארצות הברית, במהלך המלחמה הקרה. ארצות הברית נכנסה למלחמה כדי למנוע כינון משטר קומוניסטי בקוריאה כולה, מתוך תפיסה שיש הכרח למנוע את התפשטות הקומוניזם בעולם.

הצג את המצב של קוריאה בעקבות הסכם שביתת הנשק שנחתם בסוף המלחמה

— הסכם שביתת נשק שבו נקבע גבול בין קוריאה הדרומית לקוריאה הצפונית. הגבול לא היה שונה בהרבה מן הגבול שנקבע בתום מלחמת העולם השנייה. הגבול הפריד בין משפחות.

— קוריאה הצפונית וקוריאה הדרומית נותרו עוינות זו לזו.

- שימו לב!

היו תלמידים שכתבו על מלחמת וייטנאם, ולא על מלחמת קוריאה. חשוב לדייק בהבנת השאלה.

נושא 7 — יפן המודרנית

פרק ראשון

25. השפעת המערב על יפן

לפניך שתי תמונות ובהן מתוארים שני אירועים בחיי הקיסר מוצוהיטו (מייג'י). עיין בהן, וענה על השאלה שאחריהן.

36

א. הצג שניים מן השינויים שחוללה הרסטורציה של מייג'י ביפן הבאים לידי ביטוי בתמונות.

ציין מהו לדעתך, הגורם המרכזי שהביא לתהליך הרסטורציה. בסס את תשובתך על עובדות היסטוריות.

ב. הסבר כיצד השפיעה ההתמערבות של יפן על החלטתה לנקוט מדיניות אימפריאליסטית מסוף המאה ה-19 ועד פרוץ מלחמת העולם הראשונה.

בתשובתך הצג דוגמה אחת המבטאת מדיניות זו.

א. הצג שניים מן השינויים שחוללה הרסטורציה של מייג'י ביפן, הבאים לידי ביטוי בתמונות

— שינוי בדמות הקיסר: בציור הראשון הקיסר לבוש בלבוש מסורתי, אין לו זקן ושפם ויש לו חזות יפנית. בציור השני לקיסר יש חזות מערבית, צבאית וגברית יותר — לבוש מדיום ויש לו זקן ושפם.

— צבא מערבי: בציור אחד אנשי הפמליה של הקיסר לבושים לבוש מסורתי. מלווים אותו סמוראים עם שתי חרבות מסורתיות. בציור האחר הם לבושים מדי צבא מערביים. הסמוראים המסורתיים לא מופיעים כבר.

— שינוי חברתי — לאומיות: בציור הראשון אין סממנים לאומיים של יפן, בציור השני נוספים סמלים לאומיים כמו דגל.

אפשר לקבל גם:

— עצם המעבר לטוקיו מבטא שינוי. בטוקיו היה אפשר לכוון שלטון מערבי חדש. בעקבות הרסטורציה בטוקיו התפנו בתי הדאימיו, שהוסבו למשרדי ממשלה ומגורי חיילים.

— עצם הנוכחות הצבאית בסין.

ציין מהו לדעתך. הגורם המרכזי שהביא לתהליך הרסטורציה. בסס את תשובתך על עובדות היסטוריות

— חילופי השלטון. מות הקיסר קומיי והשוגון אימוצ'י, שהתנגדו לפתיחת יפן למערב, ועליית הקיסר מוצוהיטו והשוגון טוקוגאווה, שהיו צעירים ופתוחים ורצו לבסס את שלטונם.

— העיתוי — היפנים למדו מן הניסיון המר של הסינים. היפנים יכלו להבין שאין להם ברירה אלא להיפתח למערב, ויכלו לעשות זאת בצורה מחושבת ומושכלת.

— מרידת צ'ושו והתמוטטות שלטון השוגון. כוחו של הקיסר התחזק בעקבות המרידה. לפני כן שלט השוגון במדינה. רק לאחר שהשוגון נוצח, הייתה יכולה הממשלה לבצע מהלכים משמעותיים.

למערך: ייתכנו תשובות נוספות.

ראה פירוט: שילוני, יפן המודרנית, עמ' 36-56.

ב. הסבר כיצד השפיעה ההתמערבות של יפן על החלטתה לנקוט מדיניות אימפריאליסטית מסוף המאה

ה'19 ועד פרוץ מלחמת העולם הראשונה

— בעקבות ההתמערבות נהפכה יפן ממדינה חלשה וענייה, שמלחמה יכולה למוטט אותה, למדינה שיש לה צבא מודרני, תעשייה מתפתחת ומשטר יעיל. הצמיחה הכלכלית וההתחזקות המדינית אפשרו לה לנקוט במדיניות אימפריאליסטית.

— אימוץ התפיסה המערבית, ולפיה תעשייה מודרנית חייבת להתבסס על מושבות שיספקו לה חומרי גלם ושווקים.

— אימוץ התפיסה המערבית, ולפיה למדינה מודרנית מותר לשלוט בעמים נחשלים על מנת לקדם אותם.

— ההתמערבות יצרה בעיות חברתיות שטושטשו באמצעות איחוד כוחות למלחמה.

— ניסיון להדביק את המעצמות המערביות בכיבוש המושבות / אימוץ התפיסה המערבית שגדולתה של מעצמה נמדדת במספר המושבות שלה.

בתשובתך הצג דוגמה אחת המבטאת מדיניות זו

- מלחמת סינ'יפן (1894). יפן דרשה שקוריאה לא תהיה מדינת חסות של סין, אלא מדינה עצמאית. סין סירבה ופעלה לשילוב קוריאה בקיסרות הסינית. יפן תקפה ספינת תובלה סינית גדולה, ולאחר מכן את הצבא הסיני בקוריאה.
 - מלחמת רוסיה-יפן (1904). היפנים רצו לשלוט בקוריאה ובמנצ'וריה ולכן תקפו את הצבא הרוסי.
 - סיפוח קוריאה (1905). יפן כפתה על מלך קוריאה לפרק את צבאו ולהתפטר.
- ראה פירוט: שילוני, יפן המודרנית, עמ' 119-144.

26. יפן כמעצמה עולמית

- א.** יפן ראתה במלחמת העולם הראשונה הזדמנות להיחפך למעצמה עולמית.
- הסבר** קביעה זו. בתשובתך התבסס על שלוש פעולות שנקטה יפן במהלך מלחמת העולם הראשונה ועם סיומה.
- ב.** הצג שתי פעולות של יפן בשנות השלושים של המאה ה-20, **והסבר** כיצד הן השפיעו על יחסיה עם מעצמות המערב.

א. הסבר קביעה זו. בתשובתך התבסס על שלוש פעולות שנקטה יפן במהלך מלחמת העולם הראשונה ועם

סיומה

— יפן החליטה להצטרף למלחמה לצד בריטניה, מכיוון שבריטניה הציעה לה מעמד של שותפה מלאה. בריטניה ראתה בה מעצמה, ויפן הייתה מעוניינת בכך. [למרות האהדה שהייתה ביפן

- לגרמניה, הצטרפה יפן לבריטניה שנלחמה נגד הגרמנים. הקיסר הגרמני דיבר בפומבי על "הסכנה הצהובה", ודבריו יצרו עוינות ביפן כלפי גרמניה. היפנים אכן רצו להשתלט על אסיה.
- יפן הצטרפה למלחמה כדי להשתלט על המושבות הגרמניות במזרח (הבסיס הגרמני בחצי האי שנדונג בסין והאיים הגרמניים באוקיינוס השקט מצפון לקו המשווה). יפן לא הסתפקה במושבות הגרמניות, לאחר ניצחונה על בסיס הגרמני בצינגדאו השתלטה יפן על כל חצי האי שנדונג ועל איי מרשל, קרוליינה ומריאנה באוקיינוס השקט, וכן על הבסיס צינגדאו.
- יפן המשיכה לנצל את סין — הסכם כפייה של 21 תביעות של יפן נגד סין. בין התביעות שליטה על חצי האי שנדונג ועל דרום מנצ'וריה. היתרי בנייה לחברות יפניות לבנות מסילות רכבת, מכרות פחם ומפעלים.
- לקראת סוף המלחמה נפרש הצי היפני ממרכז האוקיינוס השקט ועד הים התיכון ומקמציטה ועד אוסטרליה. הצי ליווה אוניות של ארצות הברית ושל בריטניה. תמורת הבטחה מפורשת לרשת את המושבות הגרמניות מצפון לקו המשווה.
- ראה פירוט: שילוני, יפן המודרנית, עמ' 158-165.

ב. הצג שתי פעולות של יפן בשנות השלושים של המאה ה-20, והסבר כיצד הן השפיעו על יחסיה עם

מעצמות המערב

- הקמת מנצ'וקו וכיבוש מנצ'וריה 1931, הפרו כמה אמנות בין-לאומיות: אמנת חבר הלאומים בדבר פתרון סכסוכים בדרכי שלום, אמנת וושינגטון בדבר כיבוד השלמות הטריטוריאלית של סין ואמנת קלוגבריאן שבה התחייבו כל המדינות להימנע ממלחמה. המערב תמך בסין וגינה את התוקפנות היפנית.
- ניסיון של הצבא היפני, בניגוד לדעת הממשלה ביפן, להשתלט על שנגחאי 1932. פעולה זו הרחיקה את יפן מבריטניה, בת-בריתה, וגרמה למעצמות לחשוש מיפן.
- פרישה מחבר הלאומים ב-1933 בתגובה להמלצת חבר הלאומים בעניין מנצ'וריה. גם פעולה זו הרחיקה את יפן מבריטניה, וקירבה אותה לגרמניה.
- ב-1935 עזבה יפן את הוועידה שדנה בהארכת הסכם החימוש משנת 1930, מכיוון שלא הסכימה להאריך את תוקפו של ההסכם ששם אותה בעמדה נחותה.
- ראה פירוט: שילוני, יפן המודרנית, עמ' 188-192.

פרק שני

27. הסבר את מדיניות הכיבוש של הגנרל מק'ארתור ביפן לאחר מלחמת העולם השנייה בשניים מן התחומים:

משטר, חינוך, כלכלה.

בכל אחד מן התחומים שבחרת הבא שתי דוגמאות (סך הכול — ארבע דוגמאות).

הסבר את מדיניות הכיבוש של הגנרל מק'ארתור ביפן לאחר מלחמת העולם השנייה בשניים מן התחומים: משטר,

חינוך, כלכלה. בכל אחד מן התחומים שבחרת הבא שתי דוגמאות

משטר:

- מק'ארתור שאף לחסל את המיליטריזם היפני ואת הלאומנות היפנית, שלדעתו יצרו את התוקפנות היפנית. לשם כך הוא פעל לכינון דמוקרטיה, בהנחה שמשטר דמוקרטי מעודד מדיניות שוחרת שלום:
- הנהגת חוקה דמוקרטית ופציפיסטית והעברת הריבונות לעם (פרלמנט).
- ביטול הצנזורה הישנה וכן החוקים והתקנות שהגבילו את זכויות הפרט.
- שחרור אסירים פוליטיים.

- שינוי במעמד של הקיסר וצמצום סמכויותיו — מניעת ההילה הדתית ממוסד הקיסרות כדי שלא יתפתחו סביבו שאיפות לאומיות.
- טיהור הממסד הישן — האצולה — מתאריה ומזכויות היתר שלה.

חינוך:

- מק'ארתור רצה לחסל את המיליטריזם היפני ולכונן משטר דמוקרטי שוחר שלום. כדי שהמשטר יהיה יציב, האוכלוסייה צריכה להאמין בערכים הדמוקרטיים. מטרתו של מק'ארתור בתחום החינוך הייתה להנחיל את ערכי הדמוקרטיה:
- ארגון מחדש של מערכת החינוך על פי הדגם האמריקני.
- החלפת סגל ההוראה הלאומני בסגל פציפיסטי.
- הנהגת חינוך שוויוני ופתיחת ההשכלה הגבוהה לכול.
- הכנסת נושאי לימוד חדשים — דמוקרטיה והכרת המערב.
- שינויים בסימני הכתב.
- ביטול זמני של לימודי היסטוריה, אזרחות וגאוגרפיה שקשורים בלאומנות.
- החלפת החינוך למיליטריזם בחינוך לדמוקרטיה, והוצאת הסמלים הלאומיים ממערכת החינוך.
- ניסיון שנכשל להחדיר את הנצרות ליפן.

כלכלה:

- מק'ארתור הבין שהתסכול של האיכרים האריסים היה גורם חשוב בעליית המיליטריזם. כמו כן, הקומוניסטים שאבו כוח מן המרמור של השכבות החלשות. כדי לחזק את הדמוקרטיה ולמנוע מיליטריזם או קומוניזם, הוא רצה לחזק את הכלכלה ביפן, באמצעות רפורמה אגררית — ביטול האריסות וסבסוד החקלאות.
- שיקום התעשייה.
- שינוי מבנה המגזר העסקי והמגזר התעשייתי באמצעות פירוק ה"זאיבצו".
- ארצות הברית ושאר מדינות המערב ויתרו על הפיצויים שיפן התחייבה לשלם להן לאחר מלחמת העולם השנייה.
- ראה פירוט: שילוני, יפן המודרנית, עמ' 241-253.

28. הסבר שניים מן הגורמים ליריבות הכלכלית בין יפן ובין ארצות הברית בשנות השמונים של המאה ה-20.

- הצלחת המוצרים היפניים בשוק האמריקני פגעה ביצרנים האמריקנים. כעס בארצות הברית על שיפן מוכרת בשוק האמריקני הפתוח, בעוד השוק היפני נשאר סגור בפני מוצרים אמריקניים. האמריקנים טענו כי יפן מסבה נזק לתעשייה האמריקנית בעוד היא נהנית מהגנה צבאית של ארצות הברית.
- ארצות הברית נהפכה בשנות השמונים לבעלת חוב ליפן. יפן נהפכה לנושה הגדול בעולם, ודבר זה העכיר את היחסים ביניהן.
- ערך המטבע הנמוך של יפן עודד יצוא מיפן והקשה על היבוא. כך נוצר עודף מסחרי.
- הגבלת היבוא של מכוניות זרות ליפן פגעה בתעשיית הרכב והתעשיות הנלוות בארצות הברית.
- יפנים רוכשים נכסים אמריקניים בארצות הברית. האמריקנים רצו שהיפנים ישקיעו בארצות הברית, אך ההשקעות הגדולות שלהם עוררו בהלה מפני השתלטות.
- ראה פירוט: שילוני, יפן המודרנית, עמ' 283-285.

נושא 8 — סין המודרנית

פרק ראשון

29. ג'יאנג קאישק ומאו דזה דונג [צה דונג] — שיתוף פעולה ומאבק

א. **הסבר** כיצד הובילה העמדה של ג'יאנג קאישק בשאלת המאבק בקומוניסטים בחבל שנסי לתקרית סיאן (1936).

הצג את ההשפעה של תקרית זו על מלחמת סין-יפן השנייה.

ב. כיצד התנהלותו של ג'יאנג קאישק בתקופת מלחמת העולם השנייה ולאחריה סייעה בניצחון הקומוניסטים במלחמת האזרחים בסין? **הסבר** באמצעות שתי דוגמאות.

א. **הסבר** כיצד הובילה העמדה של ג'יאנג קאישק בשאלת המאבק בקומוניסטים בחבל שנסי לתקרית סיאן (1936)

— ג'יאנג קאישק ראה בקומוניסטים את הסכנה העיקרית לסין, וניסה להשמידם כמה פעמים. הוא התמקד בהשמדת הקומוניזם, והתעלם מן האיום היפני.

— מפקדים בצבאו של ג'יאנג היו מתוסכלים ממלחמתם באחיהם במקום להילחם באויב היפני.

— בדצמבר 1936 הגיע ג'יאנג לסיאן לסיור ביקורת. חייליו — ג'אנג סואה-ליאנג ואנשיו — עצרו את ג'יאנג קאישק, ודרשו ממנו לשתף פעולה עם הקומוניסטים, ומנעו ממנו לשוב לננקינג.

הצג את ההשפעה של תקרית זו על מלחמת סין-יפן השנייה

לאחר שליאנג הצליח לכפות על ג'יאנג קאישק להפסיק את מאבקו במאו, נוצר שיתוף פעולה בין שני המנהיגים. שיתוף פעולה זה יסייע לסינים לבלום חלק מן התוקפנות היפנית שהחלה ב-1937.

ראה פירוט: שי, ממלחמות האופיום ועד יורשי מאו, עמ' 96-101.

ב. כיצד התנהלותו של ג'יאנג קאישק בתקופת מלחמת העולם השנייה ולאחריה סייעה לניצחון הקומוניסטים במלחמת האזרחים בסין? **הסבר** באמצעות שתי דוגמאות

— ג'יאנג קאישק סירב לשפר את מערכות השלטון בסין, שהיו מורכבות מנאמניו. לכן נותר על כנו המשטר הלאומי המושחת, שלא דאג לצורכי המדינה והצבא.

— הזנחה של המערכת הצבאית שהביאה לחוסר בציד, לרעב ולתמותה של פצועים רבים. בעקבות כל אלו, חייליו לא חשו נאמנות, ובהמשך הם ערקו אל שורות הקומוניסטים.

— ג'יאנג קאישק שם את מבטחו באמריקנים, אך ניסיונות התיווך שלהם לא צלחו, והם עזבו את סין בשנת 1946.

ראה פירוט: שי, ממלחמות האופיום ועד יורשי מאו, עמ' 109-115.

30. סין בשנות השישים והשבעים

לפניך קטע מכתבה בעיתון "הארץ" שפורסמה ב-15 במאי 2016, לציון יובל שנים למהפכת התרבות בסין. הכתבה מביאה עדות של אישה סינית שהייתה נערה בתקופת מהפכת התרבות בסין. קרא את הקטע וענה על השאלה שאחריי.

אלפי ידיים של בני נוער הורמו אל על, שעה ש"הקברניט הגדול" ירד מהבמה בכיכר טיינג'אן כדי לברך את חיילי המחץ של המהפכה שלו. זה קרה בקיץ 1966, ומהפכת התרבות הפרולטרית של מאו דזה דונג

[צה דונג] — זעזוע פוליטי קטסטרופלי שהטיל את סין לעשור של שברון לב, השפלה ואלימות קטלנית — יצאה לדרך.

"כשראינו את מאו מנופף בידו פשוט יצאנו מדעתנו", נזכרת יו שיאנגז'ן, אז נערה בת 13 עם סרט אדום על זרועה, המסמל כי היא אחת ממיליוני החברים הנאמנים במשמרות האדומים. "צרחנו וצווחנו עד שנשארו בלי קול", סיפרה.

[...]

עם תחילת עידן "הטרור האדום" נעלמה ההנאה מהפסקת הלימודים והשוטטות ברחובות, ובמקומה התפשטה אווירת פחד. המשמרות האדומים סיירו בעיר, שדדו ובזזו בתים. לאחר מכן החלו המשמרות למצוא קורבנות, לענותם ולעתים להוציאם להורג. ידוע שלפחות 1,772 בני אדם נרצחו בבייג'ין, ואילו אחרים שלחו יד בנפשם כדי להימלט מהרדיפות האינסופיות. מגזין המפלגה הקומוניסטית, "הדגל האדום", הוסיף שמן למדורה. "המשמרות האדומים הענישו, חשפו, הוקיעו וגינו בלי רחמים את התרבות הדקדנטית והריאקציונרית של הבורגנות", נכתב במגזין, "אלה ברחו כמו עכברושים ברחובות וכולם רדפו אחריהם".

(פיליפס, ט' 15 במאי 2016). הגנרלית הקטנה חושפת בבלוג את זוועות מהפכת התרבות של מאו. מתוך אתר הארץ

א. על פי הקטע, הצג שלושה מן המאפיינים של מהפכת התרבות שהתחוללה בסין בשנים 1966-1976.

על פי מה שלמדת, הסבר השפעה אחת של מהפכת התרבות על החברה בסין.

ב. על פי מה שלמדת, הסבר את השינוי שחל בסין בשני תחומים שונים אחרי מותו של מאו ב-1976.

הצג טענה אחת שהושמעה נגד דנג סיאופינג.

א. על פי הקטע, הצג שלושה מן המאפיינים של מהפכת התרבות שהתחוללה בסין בשנים 1966-1976

— סגידה למנהיג.

— סגירת מוסדות החינוך וחברות בני הנוער במשמרות האדומים [ההפיכה התבססה על הצעירים].

— טרור נגד מי שנחשדו כמתנגדי משטר או לא התאים לרוח המהפכה [מאו רצה לחזק את מעמדו ולכן הוקיע את מתנגדיו].

— שוד וביזה.

— הרג אזרחים.

על פי מה שלמדת, הסבר השפעה אחת של מהפכת התרבות על החברה בסין

— מהפכת התרבות התחילה במאבק נגד מורים ואקדמאים, שסימלו את ההתברגנות ואת ההתנגדות למחשבת מאו. על כן נסגרה מערכת החינוך. במשך כמה שנים לא התקיימו לימודים סדירים ברחבי סין, ולכן נשאר דור שלם ללא השכלה.

— מאו היה מעוניין בפירוק המסגרת המשפחתית. ואכן, משפחות התפרקו בגלל הגליות והוקעות פומביות של הורים והצטרפות הילדים למשמרות האדומים.

— הנזק הכלכלי, התרבותי והמנהלי למדינה היה עצום — תשתיות נהרסו, המבנה המנהלי פורק, נפגע הייצור והושמדו אוצרות תרבות. "ועדים מהפכניים" שלטו במצב. גם מעמדו של הצבא התחזק כי היה צורך בשליטה מסויימת על סדר ציבורי, כגורם בורר ומתווך.

— התפתחה יריבות בין ארגונים שונים, שהביאה בעקבותיה לעוד חיסולים ופיטורים.

— השפעה על יחסי סין עם העולם. מצד אחד נפגעו במסגרת המהפכה נציגי מדינות זרות, וסין החזירה את שגרירה ופגעה ביחסיה עם מדינות רבות. מצד אחר, הצטיירה סין כמובילה של הסוציאליזם בעולם.
ראה פירוט: שי, ממלחמות האופיום עד יורשי מאו, עמ' 141-148.

ב. על פי מה שלמדת, הסבר את השינוי שחל בסין בשני תחומים שונים אחרי מותו של מאו ב-1976
אחרי מותו של מאו התחזק הקו הפרגמטי בהנהגת סין. השלטונות רצו לשקם את כלכלת סין באמצעות מודרניזציה. כדי שהשיקום יתאפשר, ההתייחסות למציאות הייתה כפי שהיא, בלי נופך אידאולוגי מטעה.
— שינויים בחקלאות — מודרניזציה, התפתחות משקים פרטיים, תגמול לעובדים לפי כישוריהם ומקצועיותם.
— כלכלה — תשלום בעבור מוצרים בהתאם לביצוע, תגמול לעובד על פי כישורים, העדפת מוצרי צריכה ושירותים על פני חקלאות.
— תחומים חדשים שהתפתחו — מסעדות, חנויות, בתי מלאכה, תעשייה.
— חיזוק הקשר עם ארצות הברית.
הצג טענה אחת שהושמעה נגד דנג סיאו פינג
— חוגים שמרניים טענו כלפי דנג שהוא גורם השחתה תרבותית. טענו כלפיו שהוא אינו נאמן לאידאולוגיה הסוציאליסטית והסיסמאות שבהן הוא משתמש הן רק מס שפתיים.
— חוגים ליברליים טענו כלפי דנג שהוא אינו מאפשר שיקום ופיתוח של סין, מכיוון שהוא אינו מאפשר דמוקרטיה והבעת דעות חופשית.
ראה פירוט: שי, ממלמת האופיום עד יורשי מאו, עמ' 155-163.

פרק שני

31. הסבר כיצד הפעולות של אגודת הבוקסרים גרמו בסופו של דבר לחיזוק האחיזה של הזרים בסין. בתשובתך כתוב על מהלך המרד ותוצאותיו.

הסבר כיצד הפעולות של אגודת הבוקסרים גרמו בסופו של דבר לחיזוק האחיזה של הזרים בסין. בתשובתך כתוב על מהלך המרד ותוצאותיו

— מטרת אגודת הבוקסרים הייתה לסלק את הזרים מסין. הם התנגדו לטכנולוגיה הזרה ושורשיהם היו במסורות הסיניות של טרם הכיבוש המנצ'ואי. הם לבשו בגדים מסורתיים וכלי נשק מסורתיים. הם תקפו זרים, הפיצו עלוני תעמולה נגד הזרים ותרבותם, כולל נגד הרפואה המערבית. כדי להתנגד לקדמה הם עקרו קווי מסילות רכבת, מוטטו עמודי טלגרף והטביעו אוניות קיטור. הם רצחו מיסיונרים ואזרחים זרים, שרפו כנסיות.
הקיסרית טז'ה'סי אהדה את דרכם ונתנה להם יד חופשית להעניש את המתנצרים בסין.
— המעצמות הפעילו כוח רב כדי לעצור את המרד, שהגיע אל רובע הצירויות. חיילים רבים הגיעו לסין לצורך כך. הקרבות היו קשים, אך הסינים לא יכלו להתמודד מול החיילים הזרים הרבים המצוידים בכלי נשק חדישים.
— המעצמות נהגו ביד קשה בדיכוי המרד. הן כבשו את צפון סין, הטילו קנסות כבדים ואף הוציאו להורג. הכיבוש נמשך שנה, ובמהלכו נפגעו לא רק המורדים, אלא גם אזרחים תמימים.

— בהסכם השלום שנחתם בשנת 1910 ונקרא "פרוטוקול הבוקסרים", התחייבה סין להעניש את האחראים לפעולות האיבה, להקים מצבות זיכרון לזרים שנהרגו, לשלוח נציגות רשמית לברלין על מנת להתנצל על רצח הציר הגרמני ולהתחייב שלא לקיים בחינות לשירות הממלכתי בריכוזים שבהם נפגעו הזרים. החצר הקיסרית נאלצה לערוב שלא ייובא נשק לסין במשך שנתיים, ונאלצה לבצר את רובע הצירויות. על סין הושטו פיצויים כבדים. נכפה על סין להקים משרד חוץ במתכונת חדשה, שיקל על ההשתלטות האימפריאלית. ההסכם הזה חיזק את אחיזת הזרים בסין [התלמיד צריך להתייחס לשניים מסעיפי ההסכם. ייתכנו תשובות שאינן מפורטות פה].

ראה פירוט: שי, ממלחמות האופיום ועד יורשי מאו, עמ' 45-50.

32. הצג את האירועים בכיכר טיינ'ארמן בשנת 1989.

הסבר מדוע בחרו המארגנים לערוך את ההפגנה בכיכר טיינ'ארמן דווקא ביום השנה להקמת תנועת "הארבעה במאי", ומה היה ההבדל בין שני אירועים אלה.

הצג את האירועים בכיכר טיינ'ארמן בשנת 1989

— הפגנות מחאה של סטודנטים ואינטלקטואלים, שהתחילו לאחר מותו של הו יאו-בנג והתקיימו בחודשים אפריל-מאי 1989. המונים זרמו לכיכר בלב בייג'ין כדי להתאבל על מותו והתקבצו ליד המצבה למנהיגי המהפכה. המפגינים קראו לקדם את הרעיונות של הו, שסימל את מדיניות הדלת הפתוחה.

— ההפגנות התעצמו והציגו דרישות לשלטון, בין השאר בתחום המלחמה בשחיתות וחירויות הפרט. המפגינים הצהירו שלא יעזבו את הכיכר. מנהיגי הסטודנטים דרשו לסלק את דנג שיאופינג מהשלטון, והגיעו עוד ועוד מפגינים.

— תנועת המחאה התפשטה לערים רבות נוספות.

— התגובה של השלטון הייתה קשה ושמרנית מאוד — המפגינים הוזהרו שינקטו נגדם אלימות, וחיילי ארמיה ה־38 קודמו לכיוון הבירה. הסטודנטים דרשו הידברות, והיו התנגשויות בין הסטודנטים ובין כוחות הביטחון, המפגינים ניסו לבלום את הכוחות של הצבא. התקרב גם ה־4 במאי וגם הביקור של גורבצ'וב, שליט ברית המועצות, והסטודנטים קיוו לנצלו לטובת עניינם. מאבקי ירושה במפלגה הוסיפו למשבר (ז'יאו נאם נאום פשרני, ודנג גילה קו תקיף). ב־4 במאי 1989 הצטרפו להפגנות גם אנשים מחוץ לחוג הסטודנטים. השלטונות חשבו שיש לטפל במפגינים ביד קשה, וגם המפגינים הקצינו את עמדותיהם ופתחו בשביתת רעב של 3,000 איש. מאות אלפים תמכו בהם ובמהלך הביקור של גורבצ'וב הצטרפו להפגנות עוד רבים מכל שכבות האוכלוסייה. המפגינים ציפו לגורבצ'וב, שסימל את השינוי והפתיחות, אך הטקס לקבלת פנים התקיים הרחק בשדה התעופה ולא בכיכר. כשהגיע לכיכר אמר דברים פשרניים. הדרישות של השובתים הקצינו, והם דרשו שינהלו איתם שיחות. בכיכר הצטופפו כבר כמיליון איש. לקראת ה־15 במאי היה העימות בין ז'יאו לדנג בלתי נמנע. המנהיגים המתונים יותר הגיעו לדבר ולהתנצל, אך היה מאוחר מדי. מצד אחד התחילה המחאה להתפזר, ומצד שני הדיכוי שלה היה כבר בדרך. דווקא כעת, כשהמחאה התחילה להתפוגג, קרא דנג לטפל בחומרה בפורעי החוק בכיכר. הדברים שודרו והתסיסו את המפגינים. ב־20 במאי הוכרז מצב חירום וכל התקהלות של כמה עשרות אנשים הוצאה מחוץ לחוק. מנהיגי הסטודנטים לא רצו לוותר והתעמתו עם החיילים.

— הצבא נכנס לכיכר, החל לפגוע באזרחים. הכיכר הייתה לשדה טבח. בבוקר של ה־4 ביוני נפלה הכיכר לידי הצבא, והתמונות הקשות שודרו בכל העולם באמצעות הרשתות הבין-לאומיות שהיו בכיכר. האכזריות של הצבא הדהימה את דעת הקהל בסין ובעולם, ומספר הקורבנות אינו ידוע עד היום. השלטונות החלו לעצור את הפעילים בהפגנות וניסו לטשטש את הידיעות ולהמעיט במספר הקורבנות.

הסבר מדוע בחרו המארגנים לערוך את ההפגנה דווקא ביום השנה להקמת תנועת "הארבעה במאי"

התנועה הלאומית הסינית המודרנית קמה בארבעה במאי 1919.

ב־1919 גברה הציפיה בסין לקבל חזרה את חבל שאנדונג מיפן ולקבל סיוע נגד התוקפנות היפנית, במסגרת ועידת שלום בוורסאי. סין גם קיוותה להשתחרר מן השפעת המעצמות הזרות האירופיות בסין. פרסום 14 נקודות של וילסון, שדיברו בין השאר על מתן ריבונות למדינות לאום והתחשבות בתושבי האזורים באימפריות שחולקו מחדש, הגביר ציפיות אלה. אולם בוועידת ורסאי קיבלה יפן את גיבוי המעצמות, והמשלחת הסינית חזרה בידיים ריקות. התעוררה מחאה נגד הממשלה, שלדברי המוחים, לא קידמה את האינטרס של סין ואף שיתפה פעולה עם יפן. השפלה זו נוספה להשפלה מ־1915 כאשר יפן הציגה לסין את 21 הדרישות. קיום עצרת מחאה בארבעה במאי סימל יום זה כיום מחאה לאומי כפול. המוחים צעדו לכיוון רובע הנציגויות הזרות ודרשו צדק בין־לאומי לסין והוקיעו את הבוגדים בממשלה ששיתפו פעולה עם יפן. המפגינים דרשו שהממשלה לא תחתום על הסכמי ורסאי.

גם אז היו אלה האינטלקטואלים שהובילו את המאבק וביקשו לעצב סין חדשה. המפגינים רצו לקדם את המטרות של הדמוקרטיה, כמו חירות ומלחמה בשחיתות. הם שאפו לבנות עתיד חדש בסין, ולהשפיע על השלטון. בשני המקרים הייתה למפגינים ביקורת על ההתנהלות של השלטון בסין והם התאספו כדי ללחוץ על השלטון. בשני המקרים תלו המפגינים תקוות במנהיגי מדינות העולם ובאידאולוגיות מחוץ לסין.

מה היה ההבדל בין שני אירועים אלה

— ב־1919 הייתה השאיפה להשתחרר מן הדורסנות של יפן והכרה בין־לאומית בזכות של סין לריבונות. ב־1989 הייתה השאיפה לדמוקרטיזציה וסדר פנימי.

— ב־1919 נבעה התחושה של ההשפלה מיחס של המעצמות, וב־1989 מן היחס של השלטונות בסין עצמה.

— עוצמת התגובה של השלטונות שונה בשני המקרים: ב־1919 היו מעצרים והתנגשויות, אך לא הייתה פעולה צבאית

כנגד המפגינים ופעולה תקשורתית כנגדם, ואילו ב־1989 הייתה התגובה עוצמתית וחריפה גם מצד התקשורת וגם מצד הצבא. ראה פירוט: שי, ממלחמות האופיום עד יורשי מאו, עמ' 72-74, 164-169.